

Anmeldelser

BJØRN POULSEN: Land – By – Marked. To økonomiske landskaber i 1400-tallets Slesvig. Flensborg, Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1988. 299 s., rigt ill. 150 kr.

Indledning:

Nærværende undersøgelse tager udgangspunkt i oprøret i Husum og de vestslesvigske marskegne, der i 1472 indkaldte grev Gerhard af Oldenburg, tidligere statholder i hertugdømmerne Slesvig/Holsten for sin broder Christian I.*) Gerhard var få år før blevet tvunget til at fratræde statholderposten i skarp konfrontation med det slesvig-holstenske ridderkab støttet af hansebyerne Lybæk og Hamborg. Hans nye optræden i 1472 bragte ham omgående i konflikt med de samme kredse, hvor Christian da også hentede den nødvendige støtte til at slå oprøret ned.

I bogen foretages en detailanalyse af de økonomiske og sociale forhold i 1400-tallet og de første år efter 1500 i et undersøgelsesområde i hertugdømmet, der var berørt af oprøret i 1472, enten for eller imod. Det er blevet til en særdeles perspektivrig undersøgelse over samspillet mellem land og by i forsøget på at følge landbrugsprodukternes vej fra produktion og videre ud til det store marked, til dels tillige returvarerne den modsatte vej. I dette samspil mellem land, by og marked repræsenterer undersøgelsen helt nye aspekter i dansk økonomisk middelalderforskning.

At Sydslesvig måtte blive et gennemgangsland, et transithandelsområde, siger næsten sig selv. Fra gammel tid var det præget af både en øst-vest- og en nord-syd-gående varestrøm. I Hedebyhandelens dage og den tidlige middelalder var den tværgående handel over Slesvig en verdenshandelsrute. Som sådan måtte den i 1200-tallet vige for Lybæk-Hamborg-ruten og »ummelands«-farten omkring Skagen først til Skåne-

*) Det følgende er 1. officielle opposition ved afhandlingens forsvar på Københavns Universitet den 19. maj 1989.

markedet i 1200-tallet, senere, især efter 1400 ved englænderes og hollænderes direkte sundsejladts til de baltiske byer i Preussen og Livland.

Hollændernes ærinde var navnlig transporten af korn og tømmer fra Østeuropa til de folketætte områder i Nederlandene og den store hollandske og engelske skibsbygning. I det billige havsalt fra Vestfrankrig, baiesaltet, fandt hollænderne en velegnet returlast, der var sikker på afsætning i Østeuropa, og derfor kunne holde fragtraterne nede, så korn- og tømmertransporterne blev rentable.

I løbet af 1400-tallet følte Lybæk og Hamborg i stigende grad den hollandske handel som en alvorlig konkurrence. Hollændernes forhandling af baiesalt, nordsøsilde og hollandske klædesorter trængte ind på Lybæks marked for lüneburgsalt, skånesilde og flanderske klædesorter. Og hollandske kornopkøb i ikke-legaliserede havne i hansebyernes normale kornopland truede byernes vigtige levnedsmiddelforsyninger. Den trængte position spores sikkert bl.a. i Hamborgs interesse i kornstapelrettighederne i Elbområdet, i panteretten i Steinburg amt, og i Lybæks panteinteresser i Femern.

Et andet resultat af Lybæks forsyningsproblemer i løbet af 1400-tallet er den øgede lybske interesse for levnedsmiddeltilførsler fra Danmark, hvilket spores såvel i skibslaster med korn, smør og slagtningsprodukter fra de danske øer og Skånelandene som i efterårsdrivningen af levende kvæg fra hertugdømmerne, Jylland og Fyn.¹

Den nordsydgående landrute gennem hertugdømmerne med navnlig heste og kvæg fik derfor formentlig i løbet af 1400-tallet i stigende grad kurs imod de store hansebyer Lybæk, Hamborg og Lüneburg.

Da den tværgående rute gennem Slesvig med midten af 1400-tallet fik fornyet interesse, kædedes den derimod sammen med et privilegium 1461 for Amsterdam til at drive handel i landsdelen ad vejforbindelserne mellem Husum, Slesvig og Flensborg. Der var således åbnet hollænderne en konkurrerende landrute til den hanseatisk-dominerede hovedrute mellem Hamborg og Lybæk. Transitruterne gennem landsdelen havde

¹ Den omfattende danske udskibning af smør og slagtningsprodukter til hansebyerne har været delvis overset i den ældre forskning se C. Weibull: Lübecks sjöfart och handel på de nordiska rikena 1368 och 1398-1400. Studier i Lübecks pundtullböcker (Scandia 32 1966 s. 1-123, især s. 87f), P. Enemark: Skinnhandel og Smörhandel (Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder red. A. Karker (cit. KLN) XV 1970 sp. 525-29, XVI 1971 sp. 326-32), samme: Oksehandelens historie ca. 1300-1700 (i: Sortbroget kvæg – baggrund og udvikling i Danmark. Red. Aks. Pedersen, P. Enemark, E.J. Ipsen, V. Broe. 1983, især s. 19ff), samme: Lybæk og Danmark. Skæbnemodstandere eller handelspartnere (i: Kongemagt og samfund i middelalderen. Festskrift til Erik Ulsig. Red. P. Enemark, P. Ingemann, J.V. Jensen. 1988 s. 161-189).

således meget direkte relation til den nordeuropæiske handelskonkurrence mellem hollænderne og de vendiske stæder, især Lybæk og Hamborg.

I bogens landsdelsundersøgelse finder forfatteren to forskellige økonomiske landskabstyper repræsenteret. I øst dominerer en grundlæggende feudal samfundsformation med nogenlunde lige store bondebrug underordnet hovedgårde og byer; den økonomiske vekselvirkning mellem land og by bærer præg af en vis lukkethed, og godsøkonomien glider til dels ind imellem bønderne og afsætningen til det større marked fortrinsvis i Lybæk og Hamborg.

I vest finder forfatteren derimod et landskab behersket af overvejende selvstændige bondebrug med let adgang til afsætning til det nederlandske marked, hvilket skabte en åben økonomi, med vidtgående monetisering og gode kreditmuligheder ikke blot i byerne, men også ude i bondestanden. Et dynamisk vestslesvigsk samfund i disse marskegne i stærk progressiv udvikling over imod en moderne kapitaløkonomi i stærk modsætning til den middelalderlige feudelopbygning, der endnu prægede de østlige egne.

Baggrunden for oprøret i 1472 ser forfatteren i en skærpet hanseatisk politik efter 1470, der genindfører de rigoristiske stapelretsbestemmelser, der søgte at binde en lang række varer – men især hollandske klædesorter – til kontrol og stapelpåtegning ved Bryggekontoret, før afsætning i hansebyer kunne tolereres.

Samtidig indgik Lybæk og Lüneburg alliance med Christian I, der sikrede sig økonomisk støtte fra hansebyerne til sit forsøg på at erobre Sverige 1471. Til gengæld forbød kongen baiesaltforhandling i sine riger, hvilket sikrede Lybæk og Lüneburg saltmonopol for forhandlingen af lüneburgsalt. Og da korneksporten ligeledes blev forbudt, og den hollandske handel ad tværvejen via Husum kom under især hamborgsk kontrol, var den hollandske handel virkelig truet.

Men navnlig korneksportforbudet til Holland har heller ikke været populært i de vestslesvigske marskegne, der måtte føle den nye situation som et slag mod området økonomiske eksistensgrundlag, fremhæver forfatteren, der ser denne tilspidsede økonomiske situation som en væsentlig årsag til oprøret i 1472, der netop fik tilslutning fra de egne, der særlig blev ramt af korneksportforbudet og restriktionerne imod handelen via Husum og tværvejen. Netop derfor kunne Christian også påregne støtte fra de feudale kredse i landsdelen og fra Lybæk og Hamborg, der følte sig truet af de vestslesvigske egne og deres hollandske forbindelser.

Til belysning af handelsruterne, handelsvarerne og i et vist omfang af handelsintensiteten i området drager forfatteren nytte af bevarede toldregnskaber, dog ikke tilbage til 1472. På s. 271 bringes en oversigt over

det utrykte kildemateriale. Til belysning af nord-syd-ruten benyttes toldregnskaber fra Gottorp fra årene 1485, 1491, 1498, 1501, 1508, 1510-11 og 1519. Husumregnskaber foreligger fra en række år omkring 1500 til belysning af tværruten og udskibningen over Husum havn.² Desuden er inddraget toldregnskaber fra f.eks. Ribe, Kolding, Plön, Helgoland, Assens, Odense og Svendborg, samt diverse amtsregnskaber og skattelister fra hertugdømmerne.

Selvom dette materiale kun i yderst begrænset omfang rækker tilbage til oprøret i 1472, har forfatteren med udbytte kunnet uddrage oplysninger til karakteristik af de to økonomisk-sociale landskabstyper i hertugdømmet, som han giver et spillerum fra begyndelsen af 1400-tallet til begyndelsen af 1500-tallet.

Personligt finder jeg, at disse økonomiske iagttagelser i denne udviklingsfase og landskabets relationer til udviklingen i det store udland, i sig selv er nok så interessante som selve oprøret i 1472. Da undersøgelsen i vidt omfang støtter sig til kvantitative udsagn hentet fortrinsvis fra regnskaber, men tillige fra andre kilder, skal jeg på et par områder forsøge at kommentere forfatterens metodiske fremgangsmåde.

Forfatteren når til ret sikre konklusioner i afvejningen af mængdeforholdet mellem den slesvigske lokalproduktion og transitvarerne gennem landsdelen. Der forekommer tillige ret sikre generaliseringer ud fra temmelig få – og til tider temmelig sene – kildeudsagn. Det er specielt på disse to områder, jeg har ønsket at afprøve autoriteten i forfatterens udsagn.

Transithandel eller lokalproduktion: oksehandel

Det undersøgte geografiske område har indlysende betydning for transithandelen såvel fra nord mod syd som fra øst mod vest. Men landsdelens egen produktion og varernes vej ud til det store udenlandske marked er ligeledes en hovedsag i undersøgelsen. Behøver de to elementer egentlig at komme i konflikt med hinanden?

På s. 162 omtales »flensborgernes rolle som mellemhandlere i kvæghandelen fra nord til syd«. Men flensborgske okseopkøb fandt også sted i hertugdømmet Slesvig. »Og det er overvejende sandsynligt, at det var

² Det ældste Gottorpregnskab 1484 2/12 – 1485 1/12 findes i Kongens Arkiv: Slesvigske og holstenske regnskaber: 1466-1578 Reviderede regnskaber (Rigsarkivet: cit. RA), publiceret af C. E. Andersen i Danske Magazin 6. rk. VI 1933 s. 329-376. De følgende findes i Sønderjyske Fyrstearkiver: Hertug Frederiks Arkiv: Toldregnskaber 1490-1519 (3 pkr.), her findes også en pk. Husumregnskaber: 1496. 1497. 1504. 1505. 1506. samt et udateret, der antagelig skal henføres til 1503.

opkøbene hér [i Slesvig], der talte mest«. Som eksempel anføres 1501, hvor 19 okser fortoldes af en flensborger i Ribe marked, 347 af flensborgere i Kolding marked, mens næsten 4.000 okser fortoldes i Gottorp af flensborgere. »Det fremgår således klart«, skriver forfatteren, »at det var uden for de to nørrejske markeder, at størstedelen af de flensborgske okseopkøb blev foretaget«. Tallene ser unægtelig meget overbevisende ud, men sammenligningen halter nu alligevel. Vi har kun tal fra de danske efterårsmarkeder bevaret i 1501; men 2.000 af de flensborgske okser i Gottorp er fortoldet mellem 26. marts og 2. april, altså i dagene, da forårsdrivningen fra Jylland passerede Gottorp, den drivning, som vi ikke har danske regnskaber overleveret til at belyse.³

Alligevel kan jeg tiltræde formuleringen: »Hyppigst var flensborgernes okser dog tilsyneladende ikke erhvervet i Nørrejylland«. Det udelukker imidlertid ikke, at dyrene strengt taget godt kunne stamme fra Nørrejylland, selvom de måske først er købt i Flensborg eller et andet sted under drivningen. Jeg må derfor anholde konklusionen: »Alt i alt er det tydeligt, at den flensborgske oksehandel, når det kommer til stykket, er betinget af en lokal produktion«. På s. 167 slås påstanden fast: »Flensborgere og husumere købte op fra dels de kongerigske handlere, dels – og hovedsageligt – fra de slesvigske opdrættere. Fælles for de to slesvigske bebyggelser er, at handelen domineredes af lokal, slesvigsk produktion«.

Regnskaberne røber ikke, hvem de flensborgske oksehandlere foretog deres opkøb hos, når de ikke har fortoldet på danske markeder. Derfor er denne konklusion en påstand, som det ganske vist af samme årsag er umuligt for mig – slet og ret – at modbevise.

Jeg tror imidlertid ikke på, at den holder. Jeg tror, at hovedparten af de i Gottorp fortoldede okser hidrørte fra Danmark; og selvom jeg er overbevist om, at netop flensborgske oksehandlere opkøbte de fleste af de okser, der vitterligt opdrættedes i hertugdømmet, så tror jeg, at de dog skaffede sig et større antal ved opkøb af danske okser under drivningen sydover – vel sagtens fortrinsvis under passagen forbi Flensborg. På s. 162 gives et udmærket eksempel på en handel 1508 ved Bov, hvor to hessiske opkøbere købte 90 okser af Michel Risenberg. Tilsvarende handler har utvivlsomt fundet sted langs driverruterne og på småmarkeder undervejs.

³ Ribe og Kolding markedsregnskaber mellem 1501 og 1521 aflagt til dronning Christines regnskabsfører opbevares i Registratur 108A: Regnskaber før 1559: pk. 5 og 12 (gammel pk. 10 og 24), jfr. Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse I:2 Red. W.v. Rosen 1983 s. 663. Specifikation over arkivpakkernes indhold findes i P. Enemark: Studier i toldregnskabsmateriale. Med særligt henblik på dansk oksehandel. Århus 1971 II s. 57f, omtale af regnskaberne I s. 25-58 (om 1501 s. 26).

Min antagelse bygger jeg på oksernes passagedatoer i Gottorp sammenholdt med de danske markedsdatoer. I 1501 og 1508 kan identificerbare heste- og okseflokkene fra Ribe efterårsmarked 8. september genfindes i Gottorp fra 11.-20. september, og fra Kolding marked 4. oktober genfindes de samme dyr i Gottorp mellem 8.-15. oktober, enkelte lidt senere. Inden for disse datoer kan man altså forvente, at dyr fra de danske markeder passerer Gottorp.⁴ Forfatteren er inde på samme fremgangsmåde s. 262 i note 73, hvor han konkluderer på grundlag af 1485-regnskabet, at flensborgske okseflokkene svarende til 9,5% om foråret, 6,1% i september og 47,7% i oktober kunne forbindes med de danske oksemarkeder, hvilket i alt giver ca. 63%. Selv med formuleringen: »Allerhøjest lidt over halvdelen« af den flensborgske oksehandel, som således kan forbindes med markederne i Danmark, så synes jeg nu ikke, det styrker formodningen om, at slesvigske opdræt dominerede flensborgernes oksehandel.

Fig. I:

Flensborgske okser fortoldningsdatoer i Gottorp:

1485: i alt	2.670 okser		
28/3- 5/4:	409 okser eller	15-16 %	
14/9-17/9:	159 okser eller	6 %	ca. 70 %
2/10-16/10:	1.298 okser eller	48-49 %	
1491: i alt	1.978 okser		
30/3- 5/4:	728 okser eller	36,4 %	
14/9-18/9:	183 okser eller	9,1 %	ca. 78 %
6/10-19/10:	660 okser eller	33 %	
1501: i alt	4.599 okser		
29/3- 2/4:	1.845 okser eller	40 %	
11/9-16/9:	355 okser eller	7,7 %	ca. 85 %
8/10-17/10:	1.741 okser eller	37,8 %	

I øvrigt er jeg ikke helt enig i beregningen af forårsopkøbet, der kan relateres til dansk forårsdrivning omkring 25. marts. Ved at regne med drivningen ikke blot 28/3, som forfatteren gør, men i dagene 28/3-5/4

⁴ Enemark: Studier II Bilag 1-2 s. 199-200. Lignende sammenligninger mellem danske markedsposter og daterede poster i Gottorpregnskaber har jeg foretaget i alle de tilfælde, hvor muligheder byder sig.

andrer den flensborgske forårsdrivning, der kunne have jysk oprindelse, i alt 15-16%, hvorved ca. 70% af de flensborgske okseflokkede i Gottorp er fortoldet på datoer, der gør det nærliggende at relatere dem til danske markeder eller drivningstidspunkter efter disse markeder (fig. I). Hvis man foretager en tilsvarende undersøgelse af de flensborgske okseflokkede i 1491, når man endda op på ca. 78%, og i 1501 tilmed på ca. 85% af den flensborgske oksehandel. Med %-tal i den størrelsesorden synes jeg ikke, at der er meget, der taler for, at den overvejende del af det flensborgske okseopkøb skulle hidrøre fra okseopdræt i hertugdømmerne. Opkøb af dyr under drivning sydpå fra danske markeder må forekomme som en mere sandsynlig antagelse.⁵

Set i et større perspektiv giver den formodning også en god forklaring på, at flensborgernes andel i oksehandelen faktisk viser sig at være faldende, da først jyder og fynboer selv får greb om forårsdrivningen i de to første årtier efter 1500. Flensborgs andel faldt fra ca. 20% i 1485 via 16-17% i 1501 og 12-13% i 1508 til 5-6% i 1519. Det finder sin naturlige forklaring i øget dansk drivning, hvis flensborgerne overvejende havde forsynet sig fra de danske drifter sydover. Hvis flensborgernes okser derimod hidrørte fra slesvigsk opdræt, bliver faldet vanskeligere at finde en plausibel forklaring på.

Transitvejen øst-vest med afsætning til Holland og Vesttyskland i en vis konkurrence med afsætningen til Lybæk og Hamborg er viet en særlig interesse i bogen. Derfor undrer det mig egentlig, at forfatteren ikke i højere grad har inddraget netop forårsdrivningen af okser i dette billede. I modsætning til afsætningen af græsøksne i efteråret hovedsageligt til de store hansebyers slagtning og vinterforråd gik forårsokserne jo vestpå over Elben med kurs mod marskegnenes sommerfedning eller vestligere forårsmarkeder til opkøb i de frisiske marskegne. Herfra kunne dyrene som marskefedet kvæg afsættes det følgende efterår i Vesteuropas storbyer, Antwerpen og Köln.⁶

Med henblik på vurderingen af den økonomiske situation som baggrund for oprøret i 1472 kan forårsdrivningen af okser ganske vist næppe tilmåles nogen betydning. Den må antages at have taget sin begyndelse omkring 1480, måske få år før, men var antagelig et relativt ukendt fænomen i 1472. Hvis det imidlertid er hensigten at skildre de økonomiske kræfter, der behersker udviklingen i landsdelen i 1400-tallet og de første år af 1500-tallet, så hører forårsdrivningen af okser til fedning i

⁵ I Sønderjyske Årbøger 1989 publicerer jeg en artikel om »Flensborg og oksehandelen i årtierne op til 1500«.

⁶ Om denne forårsdrivning se Enemark: Øksnehandel (KLN M XX 1976 sp. 674-83, især sp. 679 ff), samme 1983 s. 27-31.

marsken og afsætning i Vestens storbyer med ind i billedet som et brud med senmiddelalderens slagtekvægøkonomi bundet til afsætning i hansebyerne.

For at understrege, at forårsdrivningen virkelig *var* et brud med slagtekvægleverancerne til hansebyerne, må jeg vende mig mod billedteksten s. 157: en markedsscene fra Hamborg stadsret 1497, der tilskrives Hamborgs forårsmarked for kvæg og svin. Men Hamborg *havde* ikke noget forårsmarked for kvæg og svin. Byens oksemarked fandt sted den hellige biskop Filicianus' dag 20. oktober beregnet på opkøb til slagting og nedsaltning til vinterforråd.⁷

Derfor er det også lidt misvisende, at Hamborg s. 165 opregnes blandt de betydelige afsætningssteder for vestdrifterne med kvæg. Byens kontrolforanstaltninger med ridende foged mellem 1465 og 1495 skulle forhindre, at okseflokkene vel at mærke *om efteråret* omgik Hamborgs oksemarked og benyttede Wedelfærgen. Den store forårsdrivning, der allerede i 1496 og 1497 færgede ca. 8.000 okser over ved Wedel, har vi ingen efterretninger om, at Hamborg har søgt at lægge hindringer i vejen for. Det ville indlysende klart have fået bølgene til at gå meget højt. Når Heinz Wiese og Richard Ehrenberg vil tolke de småbeløb på 2-3 mk, der jævnlgt anvendes i Hamborgs kæmnerregnskaber med formålet at hindre »ummedrift« med okser, som værende et forsøg fra Hamborgs side på at hindre det store forårsmarked ved Wedel med omsætning af adskillige tusinde okser, turde det være indlysende, at tolkningen er helt ude af proportioner. Hertil måtte kræves langt større beløb. Det var ikke Hamborgs stapelret, men oksemarkedspligten, man påberåbte sig, og korrespondancens dateringer i oktober måned beviser det.⁸

Mest markant møder vi denne okserute om foråret »over Elben og siden vestværts« i en række eksportlicenser givet danske borgere i 1511 og 1512 under krigen med Lybæk.⁹ Et par af disse tilladelser givet flensborgerne Michel Risenberg og Villem Vinberg omtales s. 165 i bogen.

⁷ Erich van Lehe: Die Märkte Hamburgs von den Anfängen bis in die Neuzeit 1911 (Neudruck i: Vierteljahrschr. f. Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Beihefte nr. 50 Wiesbaden 1966 s. 34f jfr. henvisningen til Abb. 3 af miniature fra Stadtrecht-håndskriftet fra 1497 (s. 98)).

⁸ R. Ehrenberg: Aus der Vorzeit von Blankenese und der benachbarten Ortschaften Wedel, Dockhuden, Nienstedten und Flottbek. Hamburg 1897 s. 20f, 23f, H. Wiese & J. Böls: Rinderhandel u. Rinderhaltung im nordwesteuropäischen Küstengebiet vom 15. b. z. 19. Jahrh. Stuttgart 1966 s. 37, jfr. tillige G. Schreker: Das spätmittelalterliche Strassennetz in Holstein und Lauenburg (Zeitschr. f. Schlesw.-Holstein. Geschichte (cit. ZSHG) 61 1933 s. 35, 47). Om brevkorrespondancen se A. Jürgens: Zur Schleswig-Holsteinischen Handelsgeschichte des 16. u. 17. Jahrh.s (Abhandlungen zur Verkehrs- u. Seegeschichte VIII Berlin 1914) s. 156f.

Flensborgerne var tidligt med i denne forårseksport af okser. I 1485 fortoldede flensborgere ca. 20% af årets oksedrivning, men 29% af den samlede forårsdrivning. I 1501 fortoldede flensborgerne 16,6% af årets okser, men 21% af forårsdrivningen, så det fremgår altså klart, at byens oksehandlere tidligt udnyttede de nye forbindelser vestover.

Det passer jo egentlig smukt med forfatterens billede af de flensborgske kredses tidlige interesser i forbindelserne vestover. Jeg synes faktisk, at denne udredning mangler i bogens helhedsbillede.

Transithandel eller lokal produktion: kornhandel

Ved korneksporten ud over Husum havn rejser sig samme spørgsmål: transithandel eller eksport af områdets egen produktion? »Der er ikke tvivl om, at den korneksport, der fandt sted over Husum for en god del havde sit grundlag i lokal slesvigsk avl. På den anden side fandt man også korn fra Livland og Polen i Husums havn« (s. 196), hvilket belyses med et eksempel fra 1494: 12 læster rug fra Danzig og Reval.

På s. 200 foretages dog alligevel afvejningen: »ganske vist var importen af landbrugsvarer fra øst et vigtigt indslag i det gods, der udskibedes over Husum – men næppe den vigtigste« og »Det er af det foregående fremgået, at man formentlig må indrømme den slesvigske egenproduktion førsteprioriteten hér. Marskegnenes frodige landbrug leverede først og fremmest det korn, der fragtedes til de sydligere byer«.

Jeg tror, forfatteren har mere ret hér end med det slesvigske kvægopdræt. Men hvilke mængdedata skal bære denne afvejning? Der står: »Det er af det foregående fremgået...«. Så må vi tilbage til Husumregnskaberne, som skal bære mængdebeviset, hvis der da er et sådant.

På s. 197 konkluderes: »Regnskaberne værdi ligger i, at de trods alt giver en antydning af, hvad der var de vigtigste varegrupper, og i, at analysen af toldposter gør det muligt klarere at se *dels aspekter af lokalhandelen, dels transitfunktionen* i forhold til andre byer i Slesvig, Holsten og på Fyn« – men altså intet om det indbyrdes mængdeforhold mellem lokalhandel og transithandel.¹⁰ Smukt og afbalanceret har forfatteren i gennemgangen af Husumregnskaberne påpeget deres begrænsede ud-sagnskraft. Men mellem s. 197 og s. 200 sker pludselig en glidning i argumentationen. Forfatterens egen vurdering, at den lokale produktion har spillet en større rolle for kornudskibning over Husum havn end

⁹ Danske Magazin 4. rk. II s. 286-97. Licenserne omtalt Enemark: Studier 1971 I s. 215f, samme 1983 s. 39.

¹⁰ Kursiveringen i citatet er foretaget af mig.

transitmængderne, kommer nu klart frem. Jeg er ikke utilbøjelig til at give medhold i denne vurdering; men jeg må protestere imod, at det skulle være fremgået af det foregående, altså dokumenteret af mængdedata i Husumregnskaberne. Det er forfatterens formodning, og som sådan må den præsenteres for læseren – altså ikke som noget, der »er fremgået af« dokumentationen i det foregående, beviste kendsgerninger, der ikke lader sig diskutere.

Til den udmærkede karakteristik af Husumregnskaberne kildeværdi kunne jeg tænkte mig med henblik på transithandelen med korn at tilføje, at den fortrinsvis berører posterne med rug og hvede og til dels også malt, medens havre og byg i langt højere grad var lokal produktion. Langt de fleste kornposter omfattede fra 2-3 tønder til 12-15 tønder, enkelte lidt mere. Men heriblandt træffes enkelte poster med langt større mængder f.eks. i 1506 3 poster med 32,12 og 8 læster hvede og 1 post med 8 læster rug; i 1504 forekommer også en post med 8 læster rug, og i det udaterede Husumregnskab er der flere hvede- og rugposter, der måles i læster. 1 læst regnes i Husumregnskaber til 24 tønder. Denne type poster markerer sig klart som transitkorn fra Østersøområdet.

Foruden disse udprægede skibsladninger på et større læstetal rug eller hvede forekommer også en hel del poster på 1, 1½ og 2 læster, der kan optræde blandt alle kornsorterne. Hvis vi holder fast ved forfatterens teori om, at regnskaberne efter 1500 afspejler fortoldning af vogntransport ved byporten, må man næsten antage, at også de små læstetal registrerer tidligere skibslaster, sandsynligvis fra de sydlige danske øer. Et bevaret Haderslevregnskab fra 1539 viser talrige kornposter på et par læster fortoldet af folk fra Lolland og de sydfynske øer, så det var åbenbart en rimelig skudelast i den interne danske skibsfart.¹¹

Da en læst korn normalt svarede til to vognlæs, vil der ikke rigtig være nogen anledning for toldpersonalet til at operere med læstemålet i toldtakseringen af de enkelte toldposter i landtransporten, undtagen netop i de tilfælde, hvor man transportererede tidligere udmålte skibsladninger.

Noget sikkert mængdetal for transitfragten med korn fra Østersøområdet skal man dog ikke forvente af denne fremgangsmåde, blot et indicium for, at transitfragten ad tværruterne til Husum fandt sted i årene omkring 1500 som en indarbejdet praksis.

¹¹ Haderslev Told Regnskab 1539 findes i 1 pakke i Kongens Arkiv: Slesvigske og holstenske regnskaber: 1466-1578 Reviderede Regnskaber (RA). Behandlet Th. O. Achelis: Haderslev i gamle Dage II Haderslev 1929 s. 80-83, samme; Aus der Geschichte des jütischen Ochsenhandels (ZSHG 60 1931 s. 201-03), Enemark: Studier 1971 I s. 105-06, samme: 1983 s. 51, H. V. Gregersen: Toldsted ved Hærvejen. Haderslev 1978 s. 91f.

Forfatteren peger på de store fluktuationer i kornmængderne i skemaet s. 197, som til en vis grad formentlig har været noget ganske normalt i kornhandelen, hvor udsving i høstudbyttet har givet store forskelle i det lokale kornoverskud til eksport.¹² Men de sporadisk forekommende transitladninger af rug og hvede fra Østersølandene har i øvrigt vejet tungt i de små mængder til udskibning i Husum havn, så ganske få skibsladninger transitkorn kan give store fluktuationer i den samlede eksportmængde, hvilket imidlertid også bør mane til forsigtighed i forsøget på at afveje vigtigheden af lokal korneksport imod transitkorn. Selvom de optalte Husumregnskaber fra årene omkring 1500 måske registrerer mere lokal produktion end transitkorn, skal der ikke meget fantasi til at forestille sig, at der visse år kunne opstå situationer, hvor transitmængden må antages at være steget langt ud over de normale rammer.

Som bevis på vigtigheden af den lokale produktion i eksporten fra Nordstrand anføres s. 196 et brev fra 1512, der fremhæver, hvor hårdt det indførte korneksportforbud ramte bønderne dér. Naturligvis vidner brevet om korneksportens økonomiske betydning for bønderne. Men der er rigtignok heller ikke tvivl om, at de Nordstrandbønder har klaget sig ekstra over at skulle undlade at udskibe korn til Holland netop i 1512, da krigen mellem Lybæk-Sverige på den ene side og Danmark-Holland på den anden side skabte alvorlige vanskeligheder for transporten gennem Sundet, hvilket må have haft ganske gunstig indflydelse på de kornpriser, Nordstrandbønderne kunne forvente for deres udskibede kornladninger i 1512. Og de kornskibe fra Østersøen, der ikke kunne passere ad den normale sundfart, har ikke været sene til at finde tværruterne til Husum og Ribe og andre udskibningssteder.

Brevet afspejler således en situation, hvor det også er nærliggende at forvente ekstraordinær stigning i transithandelen med korn. Bogen giver flere eksempler herpå ad ruten Flensborg-Husum s. 198/199: 1511 havde Esge Bille et skib liggende i Flensborg, hvis gods skulle over land til Husum, og samme år fik Michel Risenberg eksporttilladelse til 10 læster

¹² Vi har ikke regnskabsmateriale til at belyse normale udsving i korneksport så langt tilbage ud over Husumregnskaberne. Kornudskibning kendes dog fra Ålborgregnskab 1517-19 (Registratur 108A: Regnskaber før 1559: pk. 12 (gammel pk. 25): Ålborg-Rødby Toldregnskaber 1518-22 i RA). Tidligste tal for rigets samlede kornudførsel stammer fra et regnskabsoverslag fra et år omkr. 1611-13: Diverse Efterretninger, Overslag og Beregninger samt Regnskabsbilag o.a. Dokumenter vedr. Rigens og Kongens Indtægter og Udgifter (jfr. Vejled. Arkivregistraturer I: Danske Kancelli 2. udg. v. B. Kornerup s. 37 nr. 215): IV: Told og Accise: Overslag og Fortegnelse over Rigens Indtægt af Told efter Rullen 1611. Refereret af Gunnar Olsen: Danmarks Kornavl og Kornhandelspolitik (Historisk Tidsskrift 10. rk. VI 1943 s. 452).

korn og 8 læster smør vestover, 1512 fik Tort Jepsen tilladelse til at udføre 30 læster korn vestværts, og Niels Kotte fra Odense måtte udføre 16 skippund kød via Flensborg-Husum og vestværts. Flensborgeren Tile Petersen måtte 1511 udføre korn, kød o.a. levnedsmidler vestværts.¹³

Hvis man vil forsøge at afveje transithandel og lokal produktion i den samlede korneksport ud over Husum havn, melder sig altså både vanskeligheder i mængdefordelingens præcision i optællingen af toldposterne og sandsynlighed for store normale udsving fra år til år. Når her ud over skal tilføjes, at særlige konjunkturer i visse år af politiske eller økonomiske årsager totalt kunne forrykke billedet, så er det vel et spørgsmål, om afvejningen har den helt store værdi. I alt fald synes jeg, forfatteren burde have gjort læseren disse forbehold klart samtidig med, at han gav sin formodning om den lokale produktions overvægt i stedet for at antyde, at det var et resultat, der fremgik af kildeundersøgelsen.

Tidsperiodens afgrænsning

Om bogens tidsmæssige afgrænsning: står i indledningen s. 11: »Den tidsmæssige hovedvægt ligger efter 1430 og frem til 1500-tallets første årtier«. Det stemmer med, at i den tidsperiode er kildematerialet virkelig endevendt, og der er taget stilling til de tidligere fremførte opfattelser.

Når jeg nu alligevel er så unfair at bevæge mig uden for dette tidsrum, hvor hovedvægten ligger, så er forfatteren faktisk selv skyld i det, fordi han flere steder inddrager oplysninger, der ligger uden for denne periode – fortrinsvis senere – til støtte for en grundopfattelse, som han hævder er karakteristisk i det tidsrum, hvor hovedvægten ligger.

Eksempelvis anføres s. 114 nogle dagbogsnotitser, som ganske vist er fra midten af 1500-tallet, og indført af efterfølgeren til en person, der har ført den regnskabsbog, der omtales. Med disse notitser er »dog uden tvivl også repræsentative for forholdene ved det 15. århundredes slutning«, forsikrer forfatteren, og læseren må så lade sig nøje med den forsikring, for der fremføres intet for at overbevise ham/hende om, at denne påstand holder stik.

Det, der navnlig giver anledning til bekymring over disse tidsmæssige sidespring, er, at de hyppigt skyldes mangel på egnede kilder inden det tidsafsnit, hvor hovedvægten ligger, og hvor forfatteren har godt overblik over kildematerialet. For dog at illustrere en side, der er knap så godt belyst i tidens kildemateriale føler forfatteren sig åbenbart fristet til at gå

¹³ Danske Magazin 4. rk. II s. 292 ifr. 286 (Tile Petersen). 289. 294 (Michel Risenberg). s. 295 (Niels Kotte, Tort Jepsen) og der kan godt findes flere eksempler.

uden for perioden og hente støtte. Men er det nu altid så givet, at de hentede eksempler også *er* repræsentative for hovedperioden? Det forudsætter faktisk en statisk tilstand uden synderlige forandringer, og det må vel være op til forfatteren at sandsynliggøre, at det har været tilfældet, hvilket begribeligvis kan være vanskeligt, hvis der er tale om kildeknaphed.

Det er for så vidt ejendommeligt, at forfatteren på visse områder stiller sig tilfreds med disse rids, der forudsætter stabile forhold over en meget lang periode, i betragtning af, at han netop har sat sig for at kortlægge et geografisk undersøgelsesområde, der er integreret af økonomiske spændinger og forskelle, der i udpræget grad er følger af en udvikling – altså et område, der netop *ikke* er karakteriseret ved stabil balance, men snarere ved labil bevægelighed.

På siderne 116-118 gives et fortrinligt eksempel på udvikling i området, ved en sammenligning af Slesvig domkapitels udlånsvirksomhed 1466/67 og 1532, hvor der viser sig en tydelig forskel både i renteniveau og i lånerklientel. Hvis der ellers havde været kildemateriale til det, kunne vi måske have fået andre interessante udviklingsstadier af tilsvarende art. At kildematerialet er spinkelt, skal begribeligvis ikke bebrejdes forfatteren; men han behøver jo ikke helt at lukke for et eventuelt udviklingsperspektiv ved på forhånd at postulere en statisk tilstand, som der strengt taget knap kan siges at være kildemæssigt belæg for.

Naturligvis skal det erkendes, at også inden for et område, der er præget af labil omskiftelighed og udvikling, kan visse forhold være underlagt betydelig stabilitet. Men det bliver – som sagt - forfatterens opgave at sandsynliggøre, at stabilitet har rådet på netop dette felt, så man tør gå ud fra, at senere tiders iagttagelser også har gyldighed i omhandlede tidsrum. Her synes jeg nok, at bogen flere steder svigter sin læser noget. Savnes et kildemæssigt belæg inden for tidsperioden 1430-1520, så findes et brugbart, der ligger uden for dette tidsrum. Da det kun er den periode, hvor hovedvægten ligger, har forfatteren jo tiltaget sig ret til også at gå uden for. Hvis et sådant kildebelæg anføres uden kommentar, må læseren naturligvis gå ud fra som en selvfølge, at disse oplysninger afspejler forhold, der også har gyldighed i hovedtidsrummet 1430-1520.

Netop på grund af kildefattigdommen kan det blive vanskeligt nok at føre bevis imod denne stiltiende forudsætning, at da forholdene var sådan i slutningen af 1500-tallet, har det samme nok været tilfældet i 1400-tallet. Men jeg vil gerne slå fast, at det er heller ikke nødvendigt at føre noget modbevis imod den type påstande, de være sig nok så tavse. Det er forfatteren, der henter eksemplet frem til trods for, at det ligger i en anden

tidsperiode, altså er det på hans garanti, at læseren får indtryk af, at det har gyldighed også i den omhandlede tidsperiode. Og selvom tidsperioden for fremstillingen er lidt flydende, så fritager det nu ikke for ansvaret. Bevisbyrden for eksemplets repræsentativitet ligger hos forfatteren.

På side 151 omtales en sag mellem en bonde Peter Nielsen i Brarup, der 1546 blev dømt for at sælge samme okse 2 gange. Den flensborgske købmand Hans Paiesen havde købt oxen til levering efter fedning, men betalt forud. Her tages imidlertid helt rigtigt det forbehold, at det kreditforhold, der bringer bonden i afhængighed af købmanden, er et resultat af en opfodringspraksis mod forudbetaling, der først blev almindelig ved midten af 1500-tallet. Man kan så spørge, om eksemplet overhovedet kan sige noget om bøndernes afhængighed af købmændene i årene omkring 1500, hvor afhængigheden i givet fald må have haft andre årsager.

Jeg vil nu se lidt mere indgående på et par konkrete tilfælde, hvor 1500-tals oplysninger inddrages til at skitsere forhold, som tilsyneladende tilkendes gyldighed også i årene omkring 1500 eller tidligere.

Frisernes hestehandel

På s. 112-13 omtales de frisiske bønders hestehandel, som kun delvist kommer til syne i Gottorps toldregnskaber, selv om vi finder spor heraf, og der gives et par eksempler fra regnskaberne 1485 og 1491.

»Klarere indtryk af hestehandelen fås gennem toldregnskaberne fra Ribe«, står der øverst s. 113. Fra Riberegnskaberne omkring 1500 fremdrages nu 1506 8. september, hvor bondekøbmænd med frisisk-klingende navne har fortoldet 7 heste. Derefter omtales to årsregnskaber fra Ribe 1568/69 og 1569/70, som giver indblik i den geografiske spredning af de hestehandlende bønder. Friserne kom navnlig fra Risemoor (Bøking hd.), Viding hd., Ejdersted, Før, samt fra Sild, Husum, Klixbøll og Enge (Kær hd.) og Tønder. To store hestemarkeder i Holstebro og en markedsuge i Ribe har kaldt friserne til og koncentreret fortoldningerne til marts, juni og september. »Mens de jyske hestehandlere kom til marked med større flokke, bragte friserne kun få heste hver, øjensynligt opdrættede på gårdene«. ¹⁴

¹⁴ Passagen refererer til min artikel: *Friesischer Handel zwischen ca. 1500 und 1700* (Nordfriesisches Jahrbuch 1966, s. 90-100, især s. 95f). Oplysningerne stammer fra Ribe Regnskaber 1568/69 og 1569/70, der findes i Registratur 108B: Regnskaber 1559-1660 pk. 168: Randers-Viborg Brudstykker af jyske Toldregnskaber 1568-1660 (RA), jfr. Rigsark. og hjælpemidlerne 1983 I:2 s. 685.

Midfaste var det vigtigste hestemarked i Holstebro. 1569 faldt midfaste søndag den 20. marts, og i dagene 21.-22. marts fortoldes i Ribe 242 heste (hvoraf 183 af frisere). – 1570 faldt midfaste søndag den 5. marts, og i dagene 6.-8. marts fortoldes i Ribe 263 heste (hvoraf 192 af frisere). Fortoldningernes relation til netop Holstebro midfaste marked knyttet til en forskydelig helligdag er altså utvivlsom og frisernes andel ligeså. Men siden fortoldningerne ligger i dagene efter midfaste, kan frisere ikke have »bragt« hestene til marked, for i så fald er de kommet for sent. De er gået den anden vej med hestene, der tværtimod er opkøbt på det danske marked og nu hentes hjem til opdræt på gårdene.

Fig. II:

*Frisiske hesteopkøb 1568–69 i Ribe marked (8/9):**1568: 6.–11. sept.:*

Husum	11	
Før	51	
Ejdersted	35	121 af 252 heste = 48 %
Sild	14	
Risemoor	10	

1569: 8.–11. sept.:

Husum	17	
Ejdersted	58	
Sild	12	99 af 198 heste = 50 %
Risemoor	6	
Horsbøll	6	

*Frisiske hesteopkøb fra Holstebro midfaste marked 1569–70:**1569: 21.–22. marts:*

Risemor	90	
Horsbøl	62	183 af 242 heste = 76 %
Klixbøl	31	

1570: 6.–8. marts:

Risemoor	58	
Horsbøll	51	
Før	31	192 af 263 heste = 74 %
Enge	31	
Ejdersted	21	

Det samme er tilfældet med Ribe marked 7.-11. september knyttet til Vor Frue fødselsdag 8. september.¹⁵

I 1569 fortoldes – som det ses af fig. II 252 heste (hvoraf 121 af frisere). I 1570 fortoldes 198 heste (hvoraf 99 af frisere). Det frisiske opkøb af heste androg altså 48-50% af Ribe markeds heste og ca. 75% af de heste,

Fig. III:

Frisiske hesteopkøb på Ribemarked (8/9) ca. 1500:

1501:

Husumborgere	11	15 af 210 heste = 7%
Frisiske navne	4	

1502:

Husumborgere	6	27 af 205 heste = 12-13%
Foged Ejdersted	10	
Frisiske navne	11	

1503:

Ingen frisiske navne i alt 77 heste = 0

1504:

Husumborgere	1	1 af 136 heste = 3/4%
Ingen frisiske navne	0	

1505:

3 frisere 8 af 200 heste = 4%

1506:

Husumborgere	7	24 af 197 heste = 12%
Foged Ejdersted	10	
Frisiske navne	7	

1508:

Frisiske navne 4 af 139 heste = 3%

1519:

Husumborgere	5	11 af 116 heste = 10%
Ejdersted + Før	6	

¹⁵ Markedstiden dekretes af kong Hans 1494 til at begynde Vor Frue aften (7/9) og afholdtes tre dage efter fødselsdagen (9/9-11/9) (Danmarks gamle købstadlovgivning, udg. E. Kroman II 1552 Ribe nr. 43 s. 97).

der fra Holstebro midfaste marked førtes sydover via Ribe. Det er virkelig en overvældende frisisk dominans.

Fig. III viser det frisiske hesteopkøb på Ribe efterårsmarked i begyndelsen af århundredet.

Den frisisk-husumske andel af opkøbet i 1502 og 1506 når op på ca. 12%, i 1501 og 1519 lidt mindre, men i de øvrige 4 år er det ganske ubetydeligt.

Det fastetablerede frisiske hesteopkøb på Ribe marked, som ses i 1568-70, forekom slet ikke i begyndelsen af 1500-tallet, kun sporadiske opkøb, og Husumkøbmændene og fogeden i Ejdersted tog sig åbenbart af de fleste opkøb.

Billedet af de frisiske egne hestehandlende bønder på danske hestemarkeder i 1568-70, er derfor dårligt egnet til at karakterisere forholdene i de første år af 1500-tallet, da man må antage, at friserne kun højst undtagelsesvist i deres hesteopkøb er nået helt frem til Ribe efterårsmarked og formodentlig slet ikke til de fjernere Holstebromarkeder. Helt forkert er det at give indtryk af frisisk afsætning af hjemmeopdrættede heste på danske markeder.

Frederik d. I's tyske kansler Wolfgang von Utenhof skrev 1527 i brev til hertug Albrecht af Preussen, at indbyggerne i Frisland på Sønderjyllands vestkyst aldeles ingen hesteavl drev, men købte i stedet føl fra Ostfrisland og Holland, som de opdrættede og siden solgte med stor fordel.¹⁶ I løbet af 1500-tallet udvidede de altså dette opkøb til også at omfatte danske hestemarkeder. Det er med andre ord ikke en statisk erhvervstilstand, vi hér står over for, men derimod opbygningen af en erhvervsspecialitet under kraftig udvikling. Medens de frisiske bønders hestehandel kun delvist kom til syne i Gottorpregnskaberne 1485 og 1491, så fortæller frisiske bønder 100 år senere 50% af alle heste i Gottorpregnskabet 1591, og ved midten af 1600-tallet behersker de frisiske opkøbere fra disse vestslesvigske egne totalt Danmarks største hestemarked i Holstebro med et opkøb svingende omkring 90% af markedets heste.¹⁷

Den frisiske hestehandel – og specielt de frisiske bønders opkøb på danske hestemarkeder var altså genstand for en enorm udvikling op igennem 1500-tallet og 1. halvdel af 1600-tallet. Derfor mener jeg ikke, at en tilstand fra 1568-70 bør stå uden modificerende kommentarer som

¹⁶ C. F. Allen: De tre nordiske Rigers Historie 1497-1536 IV:1 Kbh. 1870 s. 29, jfr. note 34 s. 289.

¹⁷ Johan Hvidtfeldt: Holstebro Markeder i ældre Tid (Harsyssels Aarbøger XXX 1936 s. 1-13).

karakteristik af de frisiske bønders hesteopkøb i Danmark i 1400-tallet og de første år efter 1500.

Og det var altså hesteopkøb, ikke hesteafsætning af opdrættede heste.

Flensborgske okseopkøb i Nordjylland

Jeg betvivlede tidligere, at flensborgernes okser fortrinsvis skulle være opdrættet i hertugdømmet. Da forfatteren s. 161-162 omtaler flensborgske opkøbssteder i Danmark, er han da også lige ved at komme i konflikt med sig selv: »Fra de nørrejyske markeder, fra Nordjylland, fra Fyn strømmede kvæget mod Flensborg«. Den formulering kan jeg godt tiltræde; men den lader sig jo vanskeligt harmonere med formodningen om overvejende slesvigske opdræt.

Lad mig pege på en anden formulering, der interesserer mig (s. 161): »Efterhånden som kvæghandelen voksede, strakte de flensborgske heste- og okseopkøb sig helt til de fynske byer«, og så følger iagttagelser af flensborgere i Odense 1518 og i Assens 1519. Forfatteren er altså fuldt ud klar over, at spørgsmålet om flensborgernes opkøb er under udvikling. Det er noget, der forandrer sig op gennem 1500-tallet. Men alligevel nævnes i flæng opkøbseksempler, også ret sene i 1500-tallet. »Okseopkøb blev også foretaget i Nordjylland« (nederst s. 161) og så følger et eksempel fra 1535, hvor 3 flensborgere erhvervede 3.000 vendelbookser.

Hvad er nu det for et eksempel? Hvis det er repræsentativt for de normale flensborgske opkøb, så kommer teorien om hovedvægt på det slesvigske opdræt da vist i alvorlige vanskeligheder. Nej, det er et helt specielt okseopkøb, som lensmanden Erik Eriksen (Banner) skal skaffe til veje. Det er nemlig de halsløsningsøksne, som Christian III havde idømt Grevefejdens oprørske bønder. Altså en handel med kongen.¹⁸ Christian III, der på dette tidspunkt var i krig med Lybæk, København og Malmø og forresten heller ikke havde det hjerteligste forhold til hollænderne og kejseren, har næppe haft chance for at skaffe opkøbere til et så stort kontingent af okser andre steder end netop i Flensborg. På det tidspunkt har han vel også haft bedre kontakter i hertugdømmets byer end i kongeriget.

Men alle disse ting kan læseren jo ikke vide, hvis ingen fortæller ham det. Nu er 3.000 okser ganske vist et meget stort tal. Men hvem kan

¹⁸ Danske Magazin 3. rk. V 1857 s. 53, jfr. øvrige breve herom s. 50-52, hvoraf det klart fremgår, at det drejer sig om halsløsningsøksne; men kun brevet til E. E. B., der nævner flensborgerne, er genoptrykt i H. C. P. Sejdlin: Diplomatarium Flensborgense II 1873 nr. 384 s. 249f, som forfatteren har henvist til.

fortænke en læser i at antage, at ca. et tusind okser om året har flensborgske købmænd vel sagtens normalt kunnet hente i Salling, Vendsyssel og Thy, der var anselige studeopdrætte?

Hér ser vi faren ved uden forbehold at inddrage den type eksempler fra en senere periode i 1500-tallet. Hvor tidligt flensborgere begyndte at foretage normale okseopkøb i disse nordjyske egne, tør man næppe fastslå så sikkert. Men jeg vil godt vove den formodning, at det sandsynligvis endnu ikke var sket i 1520, så det kan ikke siges at være noget repræsentativt eksempel for den tidsperiode, hvor bogens hovedvægt ligger.

Når man nævner et så utraditionelt okseopkøb som dette i 1535, så synes jeg, at læseren har krav på at få hele den specielle baggrund, så man ikke på dette grundlag danner sig eventuelle generaliseringer om det almindelige flensborgske opkøb i det nordlige Jylland.

Flensborg og Limfjordsfiskeriet

Hvordan stiller forholdet sig så med flensborgernes opkøb af limfjordssild, som jo foregik i de samme nordjyske egne? Om flensborgernes fiskeforsyninger læser man s. 170: »Vesterhavet var en ressourcekilde. De flensborgske fiskeopkøb i Ribe er allerede nævnt (s. 159), og vi kommer siden til importen fra Husum« (s. 198). Videre står der: »Ligeså betydningsfuld var givetvis tilførslen af limfjordssild«. Givetvis ligeså betydningsfuld som leverancerne af fisk fra Vesterhavet via Husum og Ribe? Forfatteren er meget skråsikker her.

Grundlaget er, at Christoffer af Bayern gav flensborgerne retten til at salte sild i Nibe. Han regerede mellem 1440 og 1448. »Dette privilegium benyttede Flensborg sig af i de følgende århundreder«. Ja, det er i alt fald korrekt. Men hvor meget betød limfjordssilden i 1400-tallet for Flensborg? »Ålborg var *storeksportør* af sild til Flensborg, hvor fisken dels fortæredes dels solgtes videre«, oplyser forfatteren, og så følger dokumentationen: I 1394 havde en flensborger købt 5 tønder sild af en ålborger og sendt dem videre til Lybæk, og i 1475 ankom 1 læst ålborgsild til Danzig på et Flensborgskib.

5 tønder sild i 1394 og 1 læst á 12 tønder i 1475 oven i købet kun transporteret på et flensborgskib; er det ikke lidt spinkelt på en periode på 80 år til at bære betegnelsen »*storeksportør*«? Til sammenligning med de 5 tønder limfjordssild fra Ålborg til Flensborg 1394 modtog Lybæk mellem 66.000 og 70.000 tønder skånesild i hvert af årene 1398-1400, og til sammenligning med den enkelte læst limfjordssild, der var havnet på

et Flensborgskib til Danzig i 1475 kan tjene de 1200-1700 læster skånesild, der årligt 1492-94 førtes til Lybæk.¹⁹

Da de to mængdeeksempler næppe kan bære limfjordssildens store betydning hjem til Flensborg i 1400-tallet, må opmærksomheden samle sig om Christoffer af Bayerns privilegium.

Uheldigvis er privilegiet nu ikke bevaret; men det omtales i en herredagsdom 1592 2/6 mellem borgmester og råd i Flensborg på den ene og borgmester og råd i Ålborg på den anden side angående sildefiskeri ved Ålborg og Nibe.²⁰

I denne sag klager Oluf Meckelborg på menige Flensborgs indbyggeres vegne over, at borgmester og rådmænd i Ålborg har forment og forholdt dem deres handel og vandel med sildesalteri i Nibe, som de af gammel tid har haft og brugt.

Ligeledes berettes »dem nådigst at være privilegeret af fremfarne konger, først af kong Christoffer og siden nådigst af efterfølgende herrer og konger konfirmeret og besynderlig (d.v.s. i særdeleshed) af vor kære herre fader (d.v.s. Frederik II), salig og højlovelig ihukommelse, ydermere nådigst at være privilegeret, som de straks for os beviste med højbemeldte vor kære herre faders åbne brev udgivet på vort slot Frederiksborg den 22. marts anno 1578«.

Flensborg fremlagde altså som bevis for borgernes ret til at salte sild ved Nibe Frederik II's åbne brev af 22/3 1578, men nøjedes med at berette, at de havde fået tildelt privilegium på sildesaltning af Christoffer af Bayern, hvilket var – stadig ifølge deres beretning – konfirmeret af efterfølgende herrer og konger.

Hvor uheldigt for Flensborg, at man åbenbart ikke var i besiddelse af dette så vigtige privilegium fra kong Christoffer, som man følgelig var nødsaget til at nøjes med at berette om for dog at yde rimelig overbevisning om, at deres ret til at salte sild ved Nibe virkelig var af gammel dato.

Og ikke engang de efterfølgende herrer og konger, der så beredvilligt havde konfirmeret dette vigtige privilegium, var man åbenbart i stand til at fremlægge dokumentation fra, hverken Christian I, Hans, Christian II, Frederik I eller Christian III. Et utroligt uheld må have truffet Flensborgs alderstegne privilegiedokumenter angående netop denne sildesaltningsret ved Nibe.

¹⁹ C. Weibull i Scandia 32 1966 s. 81, Fr. Bruns: Die Lübeckischen Pfundzollbücher von 1492-1496 (Hansische Geschichtsblätter 1908 s. 382), jfr. P. Enemark 1988 s. 184.

²⁰ Herredagsdombøger nr. 13 (1590-95) folio 358 (RA). Udskrift i Danmarks gamle Købstadlovgivning, udg. E. Kroman I 1951 s. 196f.

Men heldigvis kunne man da fremlægge Frederik II's åbne brev af 22/3 1578,²¹ som ganske vist overhovedet ikke nævner sildesaltning ved Nibe; men derimod handler om, at flensborgske borgere er blevet plaget med urimelig told under deres besøg ved sildefiskeri i Norge, antagelig ved Marstrand. På grund af dette overgreb sikrede Flensborg sig ved det kongelige åbne brev ret og frihed for byens borgere til at handle og salte ved alle danske og norske sildefiskerier til de samme toldsatser, som gjaldt for andre af rigets indbyggere.

Hér er sagens kerne: Flensborg, der lå i hertugdømmet, opnåede ligestilling med de danske købstæders borgere, når de saltede sild eller handlede i kongeriget, hvilket blev knæsat 1578 i Frederik II's åbne brev, men måtte altså bekræftes ved en herredagsdom påny i 1592 for at vinde indiskutabel anerkendelse.

Siden der hersker så stor usikkerhed omkring dette forhold, tyder det egentlig mere på, at problemet er af ret ny dato som følge af, at Flensborgs handel åbenbart først i løbet af 1500-tallet ekspanderede så kraftigt, at byens købmænd i større tal opsøgte handels- og fiskepladser i Danmark og Norge.

Hermed fortøner Christoffers privilegium for flensborgerne om sildesaltning ved Nibe i 1440'erne sig mere og mere ud i horisonten og ender vel nærmest som en talemåde om de gode gamle dage. Det var ingenlunde første gang og blev heller ikke sidste gang, at en by påberåbte sig et alderstegent privilegium uden at være i stand til at kunne fremlægge dokumentation for sine rettigheder.

I de to bevarede Ålborgregnskaber fra 1517-19 er registreret én eneste flensborger Claus Rundbeck, som forfatteren selv s. 174 med stor sandsynlighed identificerer som den kendte Flensborgslægt Rutbeck. Han fortæller i 1518 12 læser byg og et skippund kød, men altså ingen sildelast, så i disse år er der i alt fald ingen efterretning om flensborgsk sildesaltning i Limfjorden.²²

En medlemsliste fra Papegøjegildet eller Guds legems lav i Ålborg er bevaret for tidsperioden 1441-1624.²³ Dette fornemme købmandsgilde talte foruden byens egne borgere et stort udvalg af fremmede, både

²¹ Corpus Constitutionum Daniæ. Forordninger, Recesser o.a. kongelige Breve Danmarks Lovgivning vedkommende. Udg. V. A. Secher II nr. 97 s. 86.

²² Ålborg Regnskab 1518 (se note 12).

²³ Guds Legems Lav, Ålborg: Liber vivorum (Landsarkivet for Nørrejylland: Lavsskrifter: Ålborg: Lav 1). En afskrift af fortegnelsen over gildebrødrene 1441-1624 er deponeret i Erhvervsarkivet i Århus. Perioden 1441-1536 publiceret af C. Nyrop i Danmarks Gilde- og Lavsskråer fra Middelalderen I Kbh. 1895 s. 652-703. Perioden 1536-1624 i uddrag af C. Klitgaard i Fra Himmerland og Kjær Herred III 1914 s. 420-53, V 1916 s. 339-54, VIII 1919 s. 299-306, IX 1920 s. 309-44.

danske og tyske, og navnlig mange fremmede, der opsøgte sildefiskeriet i Limfjorden. Det er ikke mange flensborgere, der kan påvises i gildets medlemsliste, i alt fald slet ingen i 1440'erne. I 1503 noteres Michel Risenberg, og inden 1536 yderligere to, i 1543 atter én. Derefter fulgte 1 i 1572, 1 i 1586, 1 i 1592 og 2 i 1596 og yderligere et par stykker efter 1600. Det er alt. Hvis disse få navne overhovedet kan siges at vise noget som helst, ligger koncentrationen mellem 1572 og 1596.

Vi må konkludere, at sikre vidnesbyrd om flensborgernes interesse i sildesaltning i større målestok i Limfjorden har vi i alt fald ikke før sidste halvdel af 1500-tallet, så forfatterens forsikring om, at tilførslen af limfjordssild *givetvis* var ligeså betydningsfuld for Flensborg som Vesterhavs fiskerierne, tør i alt fald ikke tilkendes gyldighed for den tidsperiode, hvori bogens hovedvægt ligger, nemlig 1430-1520.

Regnskaber: Mængder og identificeringer

En væsentlig del af undersøgelsen hviler på mængdedata fortrinsvis hentet fra regnskabsmateriale, der stiller lidt andre metodiske krav til behandlingsmåde end f.eks. berettende kilder, brevstof og juridiske kilder. Den rette forståelse af den toldadministrative form fremgår ikke altid helt indlysende af selve regnskabet, men kan have altafgørende betydning for rækkevidden af de oplysninger, man tør uddrage af regnskabet.²⁴ Ved gennemgang af tre hertugelige kornudskibningsregnskaber (s. 187-192) peges således på, at en del af kornet er udskibet hos fremmede skippere, dog med så små laster, at man må gå ud fra, at det hertugelige korn kun er suppleringslast for disse skippere, hvis kornudskibning derfor må antages at være en del større, end man umiddelbart kan se. Ved fortolkningen af den regnskabsmæssige form åbner sig altså et helt nyt perspektiv.

Den korrekte optælling af posternes mængdedata rummer en banal fejlkilde, man imidlertid på ingen måde bør undervurdere. Optællingsfejl forekommer i bogen, selvom de ikke er hyppige. Lad mig pege på okseoptællingen af flensborgernes toldposter i Gottorp 1485 s. 146. Her er overset 2 af Jeppe Teglgårds poster: 1/7: 54 okser og 14/10: 143 okser, så hans samlede tal skal øges fra 255 okser til 452 okser foruden de 100, som han fortæller sammen med Merten Risenberg. Teglgård bliver derved regnskabets største oksehandler.²⁵

²⁴ Eksempler på regnskabsadministrationsformens betydning for regnskabernes udsagn kan hentes i Enemark: Studier 1971 I s. 71-92.

²⁵ Danske Magazin 6. rk. VI 1933 s. 356, 369. Talmæssigt betyder det mindre, at Markvard Holste er ført med 24 okser i stedet for 14 (s. 367) og Merten Risenberg med 40 hopper i stedet for 60 (s. 351).

Da mange af regnskabernes navne forekommer uden hjemstedsangivelse og i ofte stærkt varierede navneformer, bliver en sikker navneidentifikation et hovedpunkt i disse forsøg på at mængdebestemme og mængdefordele toldregnskabernes vareposter. En navnesammenstilling af regnskabernes poster indbyrdes kan føre langt; men identifikation kan også støttes af oplysninger fra andet kildemateriale, hvis navnet er tilstrækkelig entydigt, så det ikke kan forveksles med andre personer. Det er klart, at især patronymikonnavne dannet af almindelige navne som Petersen, Nielsen, Jensen o.s.v. indebærer en risiko for forveksling, hvis de ikke er kædet sammen med særprægede fornavne.²⁶

Forfatteren har givet fine eksempler på sikker personidentifikation. Lad mig blot nævne Mester Peter Klockengeter identisk med rådmand i Flensborg Peter Hansen, der støbte klokker og døbefonte til store dele af Nørrejylland. I regnskaberne træffes han med råmaterialer, men også med heste og okser.

Et par identificeringsfejl vil illustrere, hvor vanskeligt dette problem kan være. Flensborgeren Thomas Lorck på bilag 1 s. 223 er i Gottorp-regnskaberne 1490-92 lokaliseret til Haderslev i alle 5 poster. I de hertugelige regnskaber 1495 er han bosat i Haderslev, og endnu i Plön 1500 fortæller han fra Haderslev 5 heste. Først i 1506 er han lokaliseret til Flensborg, hvilket må skabe usikkerhed omkring tallene i skemaerne s. 158 og 160.²⁷

Den Hans Johansen, der nævnes s. 158, der i 1503 købte 32 okser i Ribe marked til slottene i Sønderborg og Flensborg, og som i registret (s. 288) kaldes borger i Flensborg, er identisk med Hans Johansen Lindenov til hovedgården Fovslet ved Vamdrup. Han var 1502-12 amtmand på Sønderborg slot og muligvis tillige på Flensborg slot, hvor han i alt fald omtales som amtmand både før og senere.²⁸

På side 111 omtales en storbonde fra vestkysten Frodde Brodersen, der

²⁶ Om navneidentifikation se Enemark: Studier 1971 s. 221-314.

²⁷ T.L. bosat i Haderslev i Danske Middelalderlige Regnskaber (cit.: DMR) I:1 Hof- og Centralstyre. Udg. G. Galster 1953 s. 407, 413, jfr. Plöner Zollrechnungen 1500 (Landesarchiv Schleswig-Holstein Abtheil. 4 Schloss Gottorp) 1 b, jfr. Gottorp 1491/92 1 b, 2 b, 3 a, 10 b (se note 2). T.L. af Flensborg 8/9 1506 i Ribe (Dronning Christines Hofholdningsregnskaber. Udg. W. Christensen Kbh. 1904 (cit.: Hofh) s. 181), jfr. Sejdlin I s. 491 (Flensborg bys protokol over gæld og tilgodehavende 1508), samme I s. 430, II s. 45 (1510 borger i Flensborg).

²⁸ H.J.L. amtm. Sønderborg (Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediævalis. Series Secunda. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen. 2. rk. Udg. W. Christensen Kbh. 1928-39 (cit.: Rep II) nr. 9695, jfr. Hofh s. 279. Tillige amtm. Flensborg: Rep II nr. 7492, DMR I, 1 s. 149, 151, jfr. i øvr. Sejdlin II s. 27, 29, 32, 50, 87, Danmarks Adelsårbog XIX 1902 s. 278, J.P. Trap: Danmark 5. udg. VIII: 3 Kbh. 1964 s. 1243.

i 1512 med eget skib sejlede vestpå. Jeg er nu ikke sikker på, at Frodde Brodersen ville have været tilfreds med at tituleres storbonde i betragtning af, at man s. 58 indrømmer hans fader Broder Froddesen til Toftum i Viding hd. »frihed og frelse« i 1480, og s. 99 anerkender, at hans søn Bernd Froddesen er adelig med 5 fæstere på fædrenejgården. Også hans broder Ludde Brodersen anerkendes s. 142 som adelig og muligvis herredsfoged i Nr. Gos hd., i alt fald 1492 amtmand i Flensborg. Mon ikke der burde pyntes lidt på Frodde Brodersens titel.

På bilag 1 s. 223 og flere andre steder omtales flensborgeren Gotke Kock, som imidlertid ikke er lokaliseret til Flensborg eller nogen anden lokalitet i nogen af hans mange toldposter med heste eller okser i Gottorpregnskaberne. Når forfatteren alligevel uden vaklen tør identificere ham til Flensborg, skyldes det en ganske opsigtsvækkende sag om en hestehandel, som omtales s. 161. Sagen går i korthed ud på følgende:²⁹

Den 20. januar 1509 gjorde Hartvig Meyer fra Stade over for borgmester og råd i Flensborg krav på arrest i en flok heste, som Gotke Kock havde opstaldet i Flensborg, under henvisning til en gældsfordring, som Meyer havde på Kock. 6 uger senere gik dom i sagen, og da Kock ikke mødte op, fik Meyer hestene overdraget efter vurdering som betaling for gælden.

Men 22. april klagede Margrethe, enke efter den lybske hestehandler Villem Starke, til borgmester og råd i Flensborg, fordi 4 af de Meyer tildømte heste havde Kock købt af hende for 40 gl., som skulle betales hende i Lybæk eller Stade.

Der forløber nu 9 år, men i 1518 hører vi på ny fra Margrethe Starkes. Skønt hun må have været en energisk dame, havde hun ikke fået tag i Gotke Kock, som ifølge bilag 1 s. 223 i 1511 i alt fald handlede 31 nye heste.

Margrethe havde i stedet udvirket en stævning fra »helligste fader paven« i Rom til borgmester Markvard Holste, der præsiderede i retten i Flensborg, som ved at overdrage Gotke Kocks heste til Hartvig Meyer havde hindret Margrethe i at få sine heste udleveret. Da Markvard Holste i protest over sagens udlægning udeblev fra stævningen til Lybæk, modtog han fra diakonen i Lybæk på pavens vegne et bandsættelsesbrev, som skulle slås op på alle kirkedøre i Flensborg og Haderslev.

Nu blev affæren alvorlig. Et forsøg på at få borgmestre og råd i Lybæk til at intervenere over for Margrethe mislykkedes. I 1521 er sagen endnu ikke afsluttet, og Markvard Holstes og andre udsendinges rejse- og

²⁹ Sejdlin II nr. 324 s. 149-151.

fortæringsudgifter til møder med diakonen i Lybæk opregnes nu til 224 rh.gl., altså mere end 5 gange hestenes værdi.

Vor interesse i sagen er forfatterens lokalisering af Gotke Kock som købmand i Flensborg. Men formuleringen lyder blot: »der var en købmand dér i byen, som kaldes Gotke Kock med nogle heste, som han købte i Nørrejylland«. Der står hverken, at han var borger i Flensborg eller »vor medborger«, som er den almindelige formulering. Det er også bemærkelsesværdigt, at han overhovedet ikke nævnes i det ellers righoldigt bevarede kildemateriale fra Flensborg omkring 1500: gieldelister fra købmandsgilde eller gejstlige gilder, ejendomsfortegnelse, stadsbøgfornegnelse over gæld og tilgodehavende, dom- og brevstof m.m.m. Hans handels omfang iflg. toldposterne berettiger til at skabe tvivl om hans borgerskab p.gr.a. denne kildetavshed.

Det afgørende ligger imidlertid i retsformen. Hartvig Meyer anlagde ikke sag mod Kock, men gjorde arrest i hestene, som befandt sig i Flensborg. Margrethe anlagde heller ikke sag imod Kock; men protesterede mod den retsafgørelse, som borgmestre og råd havde truffet. Dette tyder ikke på, at Kock kunne sagsøges i Flensborg, hvilket han naturligvis kunne, hvis han var borger i byen. Hvis han havde været borger, havde magistraten naturligvis også kunnet nå ham og gøre udlæg eller arrest i ejendom, varer, gods eller person p.gr.a. Margrethes krav eller senere p.gr.a. borgmester Holstes besværligheder. Derfor mener jeg ikke, at forfatterens lokalisering af Gotkes Kocks mange heste- og okseflokket til Flensborg holder. Eksemplet illustrerer udmærket, hvilke identifikationsproblemer, man kan blive stillet over for.

Afrunding

Lad mig til slut resumere, at jeg kun har få og ikke særlig væsentlige korrektiver til det kildetekniske arbejde med regnskaberne, og jeg synes, forfatteren udmærket har demonstreret, at det sine steder er nødvendigt at forholde sig til spørgsmål omkring regnskabsadministration og fortoldningspraksis. Han har derved formået at uddrage en lang række oplysninger og stabile udsagn fra regnskaberne, der meget sikrere belyser de økonomiske forhold og den økonomiske udvikling i landsdelen, end kildemateriale af anden art ville have været i stand til.

Min betænkelighed går mere på, at forfatteren i sine fortolkninger flere steder er tilbøjelig til at læse mere ind i regnskabsudsagnene, end jeg mener, at disse kan bære. Et typisk eksempel er forsøget på at læse slesvigsk kvægopdræt ind i oksehandelsposterne. Også i afvejningen af lokal kornproduktion contra transitkorn ender forfatteren efter min

mening med at presse Husumregnskaberne korntoldposter mere, end rimeligt er.

Vel dristige fortolkninger af denne art er paradoksalt nok ekstra farlige, fordi den sproglige formulering ellers virker yderst afbalanceret, og hele fremstillingen forekommer nøgtern – absolut ikke hasarderet og dristig. Derfor kommer det nok lidt bag på læseren, at forfatteren i grundanskuelser kan skære ret så dristigt igennem uden at blinke.

Lad mig anføre et eksempel mere. På s. 166 om husumernes landhandel sydover anføres det problem, at Gottorpregnskaberne »kun i begrænset omfang dækker disse transaktioner«. Her nævnes en vestlig vej over Bredebro, Tønder, Læk til Husum, hvorfra veje gik sydpå gennem Ditmarsken og via Rendsborg. Og selvom forfatteren godt er klar over, at øget drivning ad disse vestlige veje kan have fundet sted, mener han alligevel at turde slutte, endda uden tvivl, at Husumborgernes oksehandel »så godt som udelukkende var baseret på opkøb af lokal avl«. Vejkortet gengivet s. 155 viser ellers tydeligt, at transporten fra Ribe-Husum ikke kan forventes at passere Gottorp. Jeg kan oplyse, at ikke én eneste af de mange frisiske heste, der i 1568-70 var fortoldet i Ribe, passerede Gottorp på deres vej sydover til Husum og de vestslesvigske egne, hvilket fremgår af Gottorpregnskaberne for tilsvarende år.

Trafikken fra Vestjylland og Ribe fulgte altså den vestlige vej til Husum og markegnene. Vi har ingen oplysninger om trafik-intensiteten ad denne vej; men vi véd, at interessen for marskfedning var i voldsom vækst, hvilket næsten kan måles på stigningen i forårsdrivningen fra år til år.³⁰

At Husum, hvis økonomi var så tæt integreret med marskegnene, slet ikke skulle have udnyttet de muligheder, der lå i opkøb fra de nordligere græsningsarealer med drivning til fedning i marskegnene, så at sige »lige uden for vinduet« lyder næsten for utroligt. Jeg synes, det havde været rigtigere af forfatteren at fastholde, at vort kildemateriale ikke tillader slutninger herom.

Mængdedata fra regnskaberne suppleres og udbygges naturligvis med spredte og mere enkeltstående oplysninger fra andet kildemateriale. Som supplement til mængdeiaagttagelser er den type eksempler da også udmærkede. Men kan de bære et mængdeudsagn alene? Det finder jeg yderst tvivlsomt. Jeg faldt over vurderingen af flensborgernes limfjordssild i 1400-tallet, som nok var et grelt eksempel på mængdebestemmelse baseret på enkeltstående udsagn, men dog ikke det eneste i bogen.

³⁰ Tallene for forårsdrivningen ses Enemark: *Studier* 1971 I s. 182, eller samme: *Øksnehandel* (KLN M XX 1976 sp. 679) eller samme 1983 s. 25, 28.

Når forfatteren foretager mængdevurderinger, der udelukkende hviler på den type enkeltudsagn, så savner jeg en klar distance til de kvantitative vurderinger, der er fast forankrede i regnskabsposternes mængdetal. Man kunne måske ligefrem ønske sig en principiel drøftelse af kildegrundlagets divergerende udsagnskraft. Under alle omstændigheder må jeg vende mig imod udtryksformer som »givetvis«, »utvivlsomt«, »indlysende klart« anvendt om mængdevurderinger, der blot hviler på disse løse enkeltudsagn uden kvantitativt kildebelæg.

Lad mig nævne endnu et eksempel på, hvad jeg mener. På s. 106 står at læse: »Vi må tro, at Husum, skønt det ikke var formaliseret i lovgivningen, havde erobret et opland, der i rigdom kunne måle sig med Flensborgs«. Det er i virkeligheden også en maskeret form for en slags omfangsvurdering, for Flensborgs opland er klart karakteriseret i det foregående på grundlag af ganske overbevisende kildeudsagn.

Ejdersted, Nordstrand og det nordlige Ditmarsken udpeges nu som Husums opland på grundlag af enkeltposter i Husumregnskab 1496 og en voldtægts sag fra 1470'erne. At en skribent i 17. århundrede betragter Nordstrand som Husums spisekammer, overbeviser mig ikke angående forholdene 200 år tidligere.

De frisiske bønder fra disse egne kunne jo selv sejle deres korn til markeder, hvor priserne utvivlsomt kunne konkurrere med priserne i Husum. Disse nordfrisiske bondeskippere med eget fartøj omtaler forfatteren selv s. 168, en enkelt endda ved navn: Bolde Boiensen på Nordstrand, og i 1512 tog hamborgerne skibet fra Jacob Olufsen i Ejdersted med last ud fra Emden (s. 184). Også Frodde Brodersen sejlede med eget skib vestpå (s. 111), og kornudførselsforbudet 1512 ramte Nordstrandbønderne hårdt (s. 196). Blandt de fremmede skippere, der sejlede korn for hertug Frederik, nævnes Sirick Schutte fra Ejdersted, og der var tænkeligt flere friserskipper imellem, siden kornet især stammede fra Nordstrand og Ejdersted. Hvorfor er det i øvrigt »overvejende sandsynligt, at kornet skulle være udskibet over Husum havn« (s. 191), hvis det hidrørte fra Nordstrand og Ejdersted? Hvorfor er der i det hele taget kun tale om kornhandelen Husum-Amsterdam (s. 192)?

Jeg er bange for, at forfatteren tillægger Husum en alt for dominerende position i forhold til disse økonomisk selvstændige frisiske marskegne, som han udpeger til Husums opland. I alt fald kan jeg vanskeligt se, at der er grundlag i kildematerialet til at hævde, at vi absolut må tro, at Husum havde »erobret« et opland, der tålte sammenligning med Flensborgs. At det muligvis kan have været tilfældet, da omtalte forfatter i det 17. århundrede skrev om byens spisekammer på Nordstrand, er så en anden sag.

Og hermed kommer jeg ind på bogens lidt for ukritiske anvendelse af illustrative eksempler hentet fra tidspunkter, der ligger uden for/fortrinsvis senere end den periode, det er hensigten at skildre. Det vil i adskillige tilfælde være tvivlsomt, om dette sene eksempel tør forventes at være repræsentativt for den tidsperiode, det skal skildre. Med eksemplerne frisisk hestehandel 1568-70, flensborgsk opkøb af 3.000 vendelboøksne 1535 og flensborgsk sildesaltning ved Nibe har jeg søgt at fremdrage nogle tilfælde, hvor de sene eksempler i alt fald ikke havde gyldighed. Men selvom det eventuelt ikke er muligt at føre bevis for, at eksemplet *ikke* er repræsentativt, er det jo absolut ikke nogen garanti for, at det også virkelig *er* det.

Såvel forfatterens lidt for dristige fortolkninger på områder, hvor regnskabernes udsagnsmuligheder må siges at være begrænsede, som hans lidt for kategoriske mængdevurderinger på felter, hvor kvantitative kildeudsagn mangler, vil ganske ligesom den lidt for ukritiske indsamling af udsagn, der tidsmæssigt kun har problematisk repræsentativitet, altsammen bidrage til at skabe en skråsikkerhed hos læseren, uheldigvis netop på områder, hvor kildegrundlaget må siges at være mest tvivlsomt og diskutabelt eller tilmed måske dårligt nok foreligger.

Det kan lyde som en hård dom – og set fra et principielt metodisk synspunkt kan det heller ikke bestrides, at en del af bogens postulater bør anholdes. Men det må naturligvis ikke overses, at det navnlig er i undersøgelsens mere perifere regioner, at de mest kritisable forhold er kommet til udtryk. Til undersøgelsens centrale afsnit må dog henregnes forsøget på at afveje lokal slesvigsk produktion i forhold til transitvare-mængden inden for området's handel. Til trods for disse indvendinger vil jeg karakterisere bogen som en interessant og værdifuld landvinding for dansk økonomisk middelalderforskning.

Poul Enemark

Bjørn Poulsens afhandling er et interessant forsøg på at knytte forbindelse mellem en spændende historisk begivenhed, det sydslesvigske oprør mod Christian I i 1472, og de samfundsstrukturer, hvori denne begivenhed foregik.* Han har ønsket at sammenkæde økonomiske, sociale og politiske forhold og derved stillet sig den værdige opgave at skildre et helt samfund. Samtidig er afhandlingen en disputats i god, gammel forstand ved at indeholde en hovedtese der kan tages stilling til. Over for den forklaring på det slesvigske oprør der gives, vil jeg ganske vist i det følgende fremføre reservationer, men samtidig pointere at afhandlingens værdi ikke står og falder med om den fremførte årsagsforklaring overbeviser læseren. Bogens *pièce de résistance* er en grundlæggende analyse af produktions-, afsætnings- og handelsvilkår i et tværsnit af Sydslesvig fra Angel med Flensborg i øst over det magre midterland til marsken i vest med Husum som den vigtigste by.

Undersøgelsens grundlag er et alsidigt kildemateriale der i mange tilfælde er anskueliggjort som fine illustrationer og kort. Det omfatter foruden regnskaber og breve mønter, segl, kalkmalerier, epitafier, altre, døbefonte, kirkeklokker, gravsten, bygninger, arkæologiske levn, gamle kort, tegninger og fotografier. Man tror gerne Bjørn Poulsen når han mener at have gennemgået alt relevant kildemateriale til emnet.

Afhandlingen har betydning som bidrag dels til hertugdømmernes historie dels til diskussionen af forholdet mellem land og by i senmiddelalderen. Hvad det første angår, bemærkes det at forskerens interesse er forskudt fra samfundets førende lag til borgere og bønder. Vi får således perspektivrige bidrag til forståelse af bondestandens differentiering. I analysen af de sønderjyske fribønder som tildeltes privilegier uden at være adelige, argumenteres der overbevisende for at »friheden« i datidens samfund havde mange former. Da disse fribønder i den seneste forskningsoversigt opfattes som en del af den senmiddelalderlige adel, vil undersøgelsen være uomgængelig ved fremtidig diskussion af adelsbegrebet.³¹

Afhandlingen rummer vægtige bidrag til godshistorien og godssystemet og har her som grundlag et bilag der indeholder en fuldstændig registrering af vor viden om 1400-tallets hovedgårde i undersøgelsesområdet. Landbrugsproduktionen er bestemt ved vellykkede analyser af fæstebøndernes tiende- og landgildeydelse.

* Det følgende gengiver i bearbejdet form 2. officielle opposition ved afhandlingens forsvar på Københavns Universitet den 19. maj 1989.

³¹ Troels Dahlerup: Danmark. Den nordiske adel i senmiddelalderen. Struktur, funktioner og internordiske relationer. Rapporter til det nordiske historikermøde i København 1971, 9.-12. august, s. 51.

Af særlig interesse er afhandlingens detaljerede billede af den nære forbindelse og gensidige afhængighed mellem land og by i en region. Udforskningen af den økonomiske integration mellem land og by og deres forhold til det større marked sker ud fra internationale problemstillinger og har i dansk sammenhæng præg af pionerarbejde. I spørgsmål om borgernes kapitalinvestering i landbrugsjord, byernes opland og långivning og pengeøkonomiens fremtrængen i bondesamfundet vil fremtidig forskning vende tilbage til denne afhandlings resultater.

Det slesvigske oprør 1472

Bogens tese om oprøret – den akse hvorm skildringen af det sydslesvigske samfund drejer – formuleres således:

»Der er en til vished grænsende sandsynlighed for, at grunden til vort slesvigske oprør er at finde i ønsket om adgang til det større marked. Hvad vi ser, er et oprør af forbundne personer fra alle stænder – borgere, bønder, gejstlighed og lavadel. Det fælles for dem var en velfungerende 'urbant' præget økonomi i kontakt med det fremadstormende handelsland Holland. En økonomisk progressiv gruppe, præget af ideer om 'frihed', stod over for det gamle 'feudale' samfund, repræsenteret af kongemagt, den slesvigholstenske adel og de store hansestæder Hamburg og Lübeck«. – – »Den hypotese er her fremført, at det var kong Christian I og hansestædernes lukning af kornudførslen fra den slesvigske vestkyst 1471-72, som forårsagede oprøret 1472«. Oprørsegnene var nemlig egne hvori producent- og salgsinteresser blev ramt af udførselsforbudet (s. 208).

Den forklaring der her gives på oprøret, er der efter min mening ikke ført bevis for i afhandlingen. Kildematerialet tillader ikke den slutning at der udstedtes et udførselsforbud for korn fra det vestlige Sydslesvig i 1471-72. Endvidere var der egne i Midtsydslesvig der deltog i oprøret uden at have korneksportinteresser at varetage, og det havde de fattige oprørere i marskegnene heller ikke. For nærmere at kunne diskutere tesen vil det være nødvendigt først at gå ind på oprørets geografiske udstrækning og sociale sammensætning.

I oprøret deltog længst mod vest bønder fra Nordstrand, Ejdersted, Sønder og Nørre Gos herred og hele Husum by. Syd herfor bredte oprøret sig til Tielen len med Stapelholm og i midterlandet til Vis, Ugle og Kær herreder. Hertil kom enkelte flensborgere, en lavadelsmand fra Sundeved og en vis oprørsaktivitet på Tønderregnen. Det kan diskuteres hvor omfattende oprøret var, og Bjørn Poulsens konklusioner bør nok i visse tilfælde nuanceres.

Det hedder således at Husum by med Sønder Gos herred stod enig bag opstanden (s. 24). Husums centrale placering i oprøret er velbelagt, men for Sønder Gos herreds vedkommende kan der kun fremføres at det omgiver byen og at herredsfogeden og en adelsmand var notoriske oprørere. På det grundlag kan der næppe generaliseres til en omfattende tilslutning fra Sdr. Gos herreds side. Oprørets leder, grev Gerhard af Oldenburg, måtte efter nedkæmpelsen udstede en erklæring hvori han løste oprørerne fra den hyldningsed de havde aflagt til ham.³² Sdr. Gos anførtes ikke i den forbindelse som oprørsområde.

Fra Nordstrand var der bred tilslutning og Stapelholm med Tielen len var i oprør. Derimod hedder det at Ejderstedes stilling utvivlsomt var mere vaklende. Spørgsmålet er dog om ikke kilderne klart viser at Ejdersted var med (s. 21f). I Hamburgs kærnerregnskab finder vi en post til at dække »rejsen mod Husum, Tønder, Bredsted, Stapelholm, *Ejdersted* og andre oprørere – til hjælp for Hr. Christiern, Danmarks konge – til løn for soldater og underhold hos borgerne«. Både den lybske »Ratschronik« og den hamburgske »Chronik der nordelbischen Sassen« oplyser at initiativet til oprøret kom fra ledende mænd i Ejdersted. I den forbindelse har det ingen vægt at Ejderstedkrøniken benægter ejderstedernes skyld og hævder at de ikke ville hylde grev Gerhard. Beretningen er skrevet efter at oprøret var slået fejl og da det gjaldt om at redde sit renommé. Sigende er det at denne krønike andetsteds må indrømme at der også deltog »nogle fra Ejdersted«. I samme retning peger det at grev Gerhard efter sit nederlag måtte løse indbyggerne i Ejdersted fra deres hyldningsed. Gerhards erklæring omfatter alle tre herreder i Ejdersted.

Hvad Nørre Gos herred angår, er det Bjørn Poulsens opfattelse at indbyggerne her øjensynligt tilsluttede sig temmelig uforbeholdent. Opfattelsen bygger på et halsløsningsregister, en fortegnelse over faktiske og formodede oprørere. Det indeholder 250 navne der sammenlignes med et skatteregister fra 1478 som registrerer 486 skattebetalende bønder i herredet. Efter hans mening kan man roligt konkludere at over halvdelen af Nørre Gos herreds beboere var med i oprøret (s. 23 og 54).

Denne slutning forudsætter at et skatteregister er det samme som en folketælling, og det er ikke tilfældet. Skatteregisteret er alene en registrering af den del af landsherrens bønder der betalte skat til lensslottet. En række af herredets beboere vil ikke være med i et sådant register: adelens og gejstlighedens bønder, kromænd og møllere der nød landsherrens skatteprivilegier. Man må også regne med at der har været husmænd og tjenestefolk der var for fattige til at de kunne betale skat og dermed blive

³² Diplomatarium Christierni Primi udg. af Hans Knudsen/C. F. Wegener, 1856, nr. 209.

opført i listerne. Endelig har vi eventuelle skatteunddragere. Der må have været flere beboere end de omtalte 486 skatteydere, men med den indvending anfægtes det naturligvis ikke at oprøret har haft et godt tag i befolkningen.

Vigtigt i sammenhængen er det endelig at Vis, Ugle og Kær herreders bønder deltog i stort tal i oprøret. Undersøgelsen bygger her på halsløsningsregistre, dvs. det bedste kildemateriale vi har til rådighed.

Som konklusion på den geografiske undersøgelse må det siges at selvom enkeltheder kan diskuteres, er det som helhed lykkedes Bjørn Poulsen at give en mere præcis bestemmelse af oprørsområdets udstrækning end det før er sket. Hvor tidligere forskning navnlig har holdt sig til hvad krøniker og breve kan oplyse, giver den systematiske udnyttelse af halsløsningsregistre værdifulde nye resultater. Anmelderen har hæftet sig ved en sikker bestemmelse af Sydslesvigs midterland som oprørsområde ved siden af marskområdet.

Når vi kommer til spørgsmålet om hvem oprørerne var, er det Bjørn Poulsens opfattelse at de især var velstående bønder og borgere. Det kan bemærkes at også præster deltog i oprøret, mest markant to fremstående gejstlige fra Flensborg. Størrelsen af den halsløsning de efter oprøret betalte, må betyde at de havde et personligt skyldansvar.³³

Oprørerne var frem for alt folk med producent- og salgsinteresser, det

³³ Det halsløsningsregister som præsten ved St. Nicolai, hr. Peter Parzow, og hr. Niels Brun, sikkert præst ved byens Marie kirke, optræder i, er vanskeligt at tolke. En del af de opførte betalere er fra Kær herred. Heraf drages i bogen den slutning at der er tale om et register der fortegner halsløsningssummer betalt af jord og gods i dette herred (s. 23f.). Tolkningen får den konsekvens at i stedet for de 16 oprørere, der udtrykkeligt angives at bo i Kær herred, bliver der over 40 bønder der gør oprør, fordi de ulokaliserede medregnes til dette herred. Problemet er at mange i registeret kommer andre steder fra. Afhandlingens forklaring herpå er at navnene på personer med bopæl andetsteds da må angive fremmede jordejere i herredet, bl.a. de nævnte præster fra Flensborg.

Herimod taler at det faktisk er personligt ansvarlige der andetsteds betaler halsløsning. I registeret for Vis og Ugle herreder er det bønder der drages til ansvar. Det forekommer da også at være det naturligste da jordens ejer kan have været ganske uden forbindelse med oprøret. I det register som Bjørn Poulsen henfører til Kær herred (selvom det arkivalisk befinder sig blandt Flensborg lens regnskaber skønt Kær herred hørte til Tønder len) ser vi endvidere at fæsterne til Lindeved i St. Vi sogn, Vis herred, tilsammen skal betale 200 mk. i halsløsning. Det er ikke meget sandsynligt at disse fæstebønder har været jordejere i Kær herred. Jeg vil derfor være tilbøjelig til at mene at halsløsningsregisteret omfatter forskellige personer der har deltaget i oprøret, nogle fra Kær herred, andre ikke, og derfor må de bøde for det. Det indebærer at de to flensborgpræster har pådraget sig et personligt skyldansvar. De betaler meget store beløb i halsløsning, den ene 200 mk., den anden 60 mk. I afhandlingen regnes der til sammenligning med at en rig mand betaler 5-6 mark når der opkræves ekstraskat (s. 55f.). Man kan ikke forestille sig præsten fra Nicolai betale 200 mk i halsløsning fordi en eller flere af hans fæstebønder er gået med i et oprør som han ikke selv har billiget.

var ikke de fattiges oprør, hedder det s. 208. Her over for må det dog gøres gældende at det *også* var de fattiges oprør. I Nørre Gos herred omfatter halsløsningsregisteret 250 navne, men påfaldende mange her betalte i 1483 kun lidt i skat. I bogen drages da også den slutning at der i dette herred var en stærk opdeling i nogle få rige og en meget stor klasse af fattige (s. 23, 26 og 55f.). En del af dem der her kaldes fattige, må have været med i oprøret.

Hvorfor brød det slesvigske oprør ud i 1472? Da menneskelige viljeshandlinger og motiver indgår i årsagskæden, er det et spørgsmål om det er muligt at give en forklaring der har gyldighed for alle deltagere i oprøret, men i afhandlingens konklusion er der ikke megen tvivl. Oprøret tilskrives ønsket om adgang til det større marked. Det var lukningen af kornudførslen fra den sydslesvigske vestkyst 1471-72 som forårsagede et oprør, som fandt sted i de egne der havde producent- og salgsinteresser at varetage.

Denne forklaring er mere enkel end man skulle forvente ud fra bogens første kapitel der indeholder foreløbige overvejelser over oprørets årsager. På dette sted omtales nemlig adskillige eksempler på forskellige motiver til at gå ind i oprøret. Bjørn Poulsen er her villig til at indrømme personlige motiver en plads som når eksempelvis Nordstrands og Ejdersteds oprørsledere var personer der stræbte efter det højeste lokale embede, stallerposten. Han interesserer sig imidlertid ikke for den mulighed at oprøret var et samvirke af folk der blev drevet af forskellige, indbyrdes uafhængige motiver. Der søges en forklaring fælles for dem der var involveret i oprøret, hvad enten de nu var borgere, bønder eller lavadelige.

Kunne det da ikke være skatterne? Selvom skatteudskrivning ikke udelukkes som en faktor i oprøret ligesom andre steder i Europa, så afviser Bjørn Poulsen den som en generel forklaring. Det sker ud fra det ræsonnement at når hele landsdelen pålagdes skat, men kun visse egne og personer gjorde oprør, så kan forklaringen på oprøret ikke være skatteudskrivningen, for i så fald skulle der være oprør over det hele (s. 33). En sammenligning med England viser at dette argument halter. Den fremherskende forklaring på det engelske oprør i 1381 er tre hårde kopskatter udskrevet kort efter hinanden. De pålagdes hele England, men det var kun Sydøstengland som gjorde oprør, efter alt at dømme fordi det var økonomisk mest udviklet. Her var befolkningen i stigende grad involveret i en produktion for markedet og havde derved fået midlerne til at gøre oprør.³⁴ Det samme kunne gøre sig gældende i

³⁴ Rodney Hilton: *Bond Men Made Free. Medieval Peasant Movements and the English Rising of 1381*, London 1973, især s. 162 og 174f.

Sydslesvig. Borgere og markedsintegrerede bønder rejste sig, mens Angels bønder i deres afhængige stilling i forhold til godsejerne og uden adgang til markedsføring (s. 201) ikke var i stand til at gøre oprør.

Udskrivning af skatter på oprørstidspunktet kunne være problematisk fordi kongen ved sin erhvervelse af Slesvig og Holsten i 1460 havde sat sig i en stor gæld til det slesvig-holstenske ridderskab og i den forbindelse havde pålagt meget tyngende ekstraskatter. Allerede i 1463 sad Nordstrands staller en tid i fængsel, fordi han nægtede at inddrive en ny, stor skat. I fasten 1471 kom kongen til landene og udskrev en bede, selvom befolkningen i 1468 var gået med til en sådan ekstraskat på den bestemte betingelse at så ville yderligere skattepålæg ikke finde sted (s. 33). Den lybske krønike oplyser at befolkningen havde svært ved at udrede skatten, men den gik da ind i den følgende tid. Af et bevaret indtægtsregister ses at det beløb der er blevet opkrævet af Nordstrand og Ejdersted har været meget betydeligt i forhold til andre poster.³⁵

På Nordstrand og i Ejdersted boede de rige der virkelig kunne betale så det skæppede, men her var også frisernes selvstyre bevaret under stallernes ledelse. Både Ejdersted og Nordstrand sad inde med nyligt udstedte kollektive privilegier der sikrede dem lokal selvbestemmelse og organisation. På den baggrund er det tankevækkende at krønikerne skriver at det var rige ejderstedbønder som tog initiativet og kaldte greven til sig (s. 22). Også Nordstrands store rolle i oprøret er veldokumenteret. Det er ikke givet at vi med dette skattepålæg har forklaringen på det slesvigske oprør i 1472, men det er betænkeligt at denne mulighed ikke tages i betragtning i bogens konkluderende afsnit.

Grev Gerhard af Oldenburg, der var øverste leder af oprøret, bliver normalt anset for en fuserast uden sans for virkeligheden. Man skal dog ikke glemme at han forud for oprøret i 4-5 år havde styret Slesvig og Holsten i sin broder kongens fravær, havde ført en bondevenlig politik og med et vist held havde bekæmpet højaristokratiet og inddraget dets len. Så sent som i 1470 var han blev fængslet og afsat som følge af en nystiftet alliance mellem Christian I og ridderskabet.

Det er da nok en desperado der dukker op, men det er en mand med et politisk program der kunne appellere til borgere og bønder. Alligevel får oprøret ikke en politisk, men en økonomisk forklaring i bogen. Greven er nok leder af oprøret, men kun fordi han kunne give autoritet til slesvigernes handelspolitiske mål. Han ville ikke have haft en chance uden en stærk, spontan bevægelse i folket som skyldtes et begivenhedsfor-

³⁵ Danske middelalderlige Regnskaber I. rk, I, udg. af Georg Galster, 1944, s. 45.

løb knyttet til Slesvigs stilling mellem hansestæderne og deres opvoksede konkurrenter i Holland.

Vi får at vide at den 4. april 1471 forbød Christian I *al* korneksport til Holland og det øvrige udland efter aftale med prælater, ridderskab, menigmand (en uheldig oversættelse af Mannschaft) og byerne Lübeck og Hamburg (s. 207). Forbudet opfattes som en hjælp til den hamburgske stabelpolitik vedrørende korn og i videre forstand en støtte til hanseaternes forsøg på at genindføre en streng stabel bundet til Brügge vendt mod den fremtrængende hollandske handel.

Det fremhæves at oprøret brød ud den 5. september 1471 lige efter at høsten var kommet i hus og parat til at komme på markedet. Hvis der er en sammenhæng mellem et kornudførselsforbud af 4. april 1471 og udbruddet af oprøret den 5. september 1472 harmonerer det ikke alt for godt med at oprøret skal have været spontant og skyldtes at befolkningen i Midsydslesvig blev truet på sit eksistensgrundlag. Det forekommer at være lidt længe at vente 1½ år med at gøre oprør. Men det er overhovedet et spørgsmål om der har været udstedt et sådant kornudførselsforbud.

Brevet herom er i regest aftrykt i Zeitschrift der Gesellschaft für schleswig-holsteinische Geschichte bd. VI, s. 75 (ikke i bd. II som det oplyses s. 269, note 33). Ifølge regesten – og andet kildemateriale henvises der ikke til – meddeler kongen borgmestre og rådmænd i Itzehoe at kornudførsel til Holland og det øvrige udland er forbudt. Dette er ikke vanskeligt at forstå. Hamburg havde i de foregående år forsøgt at gennemtvinge en kornstabel for Elben og lagt sydvestlige dele af Holsten under sig ved at få Steinburg amt i pant. Her ligger Itzehoe. Byen udskibede korn til Holland, og det vil Hamburg stoppe. Den danske konge har i forhold til Itzehoe støttet Hamburgs ønsker (s. 205 ff.).

Derimod er der ikke belæg for at hansestæderne generelt har ønsket at få den danske konge til at forbyde kornudførsel til Holland på dette tidspunkt. Hanseaterne klassificerede i recessen fra august 1470 klæde og en række varer som gods der skulle handles over stabelen i Brügge. Derimod forblev handelen med massevarer som netop korn fri. Denne bestemmelse bekræftes på hanseforsamlingen i Lübeck den 1. april 1471 – 3 dage før Christian I's kornudførselsforbud for Itzehoe.³⁶ Hansestæderne har ikke på deres fællesmøder søgt at hindre kornudførsel til Holland i modsætning til Hamburg. Denne bys kornstabel er efter min mening et lokalt anliggende bestemt af forsyningsønsker. Hamburg ønskede at få tilført alt korn dyrket langs Elben, derfor kongebrevet til Itzehoe.

³⁶ HR, II, 6 nr. 356 (§ 51) og 437 (§ 8).

Om brevet hedder det: »Denne bestemmelse sendtes nu til de vigtigste transithavne langs vestkysten, bl.a. Itzehoe«. Bjørn Poulsen antager altså at breve identiske med det vi kender for Itzehoe er udgået til andre lokaliteter beliggende ved vestkysten. Det må understreges at der intet andet kildegrundlag er for påstanden om at der skete en lukning af kornudførslen fra den slesvigske vestkyst i 1471-72. I betragtning af den vigtige rolle dette kornudførselsforbud indtager som forklaring havde det været rigtigt at pointere, at der kun er tale om en antagelse, en mulighed.

Det er imidlertid ikke alene på grund af et utilstrækkeligt kildegrundlag at der må tages forbehold over for forklaringen på det slesvigske oprør. Også den logiske bearbejdelse af i sig selv rigtige iagttagelser kan kritiseres.

En vigtig bestanddel i den fremførte årsagsforklaring er at de områder der gik ind i 1472-oprøret, er identiske med de egne der i undersøgelsen er bestemt som mest markedsintegrerede. Landbefolkningen mod vest og på gesten (midterlandet) havde knyttet sig snævert til bymarkederne og blev derved involveret i de forretninger med de store byer langs Østersøen og Nordsøen som Husum og Flensborg gjorde. Oprør og tilslutning til en uafhængig fyrste forekom at være den nødvendige vej til at bryde alliancen mellem Hamburg, Lübeck, Christian I og det slesvig-holstenske ridderskab (s. 201 og 207).

Bogens kapitel 2-4 er en kyndig og resultatrig gennemgang af Sydslesvigs landbrugsproduktion og de mennesker der var involveret i den fra øst til vest. I kapitel 5 følger vi derefter landbrugsproduktionens afsætning til byerne. Meningen er at de indsigter vi får i undersøgelsesområdet, skal give os forklaringen på at nogle egne rejste sig i oprør, andre ikke. I den forbindelse må det beklages at der ikke helt er identitet mellem undersøgelsesområdet og oprørsområdet. Navnlig havde man gerne i det omfang det er muligt set en nærmere undersøgelse af produktionsstrukturen i oprørsegnene Nordstrand og Ejdersted, Stapelholm og de tre herreder Kær, Bøking og Horseby.

I oprørsområdet indtager Nr. Gos, Vis, Ugle og Kær herreder en særstilling ved at resultaterne bygger på halsløsningsregistre. Med rette anføres det at bønder fra disse herreder deltog i oprøret i stort tal (s. 26).

Nr. Gos herred omfatter marsk og gest, og det er troligt at der her har været et produktionsoverskud til markedet, men en del var kvæg som ikke kunne rammes af et kornudførselsforbud. I eksistensgrundlaget kan Nr. Gos herreds bønder næppe være blevet truet.

Vis, Ugle og Kær herreder ligger på gesten. Det er et landskab med bakkeøer og flade hedesletter præget af sand og grus. Om produktionen hedder det s. 90: »Det ser ud til at landbrugsproduktionen på gesten i det

væsentlige tjente til husholdenes egen forsyning og de nødvendige landgildeafgifter«, og s. 109: »Avlen af korn har givetvis i disse egne været for lille til at danne baggrund for markedsføring i større betydning«.

Konstateringen af at der i dette område ikke har været noget særligt overskud af korn til salg må sammenholdes med afhandlingens synspunkt at oprørsegnene er identiske med de områder hvor producent- og salgsinteresser blev ramt af udførselsforbudet. Jeg ser ikke rettere end at sikkert belagte oprørsegne stort set intet salgsoverskud har haft. Men hvis det er tilfældet, skulle de efter Bjørn Poulsens forklaring heller ikke have nogen grund til at gøre oprør.

Hvis de midtsydlesvigske egne har gjort oprør uden at have haft noget salgsoverskud af korn, kan vi ikke operere med et kornudførselsforbud som generel forklaring på oprøret. Hvad der er foregået i hovedet på de sydslesvigske oprørere er ikke let at sige, ej heller i hvilken udstrækning de har handlet ud fra egne interesser. Kan hende det er relevant at minde om Huizingas betragtning at der ikke er nogen farligere tilbøjelighed i historieforskningen end at gengive fortiden som om den var en rationel helhed og dikteret af klart definerede interesser.³⁷

Det er ikke bevist at Sydslesvigs vestkyst rantes af et kornudførselsforbud i 1471, og der var oprørere som et sådant forbud ikke kunne ramme, fordi de intet kornoverskud af betydning havde. Det gælder ikke alene de midtsydlesvigske egne, men også folk ved marsken. I afhandlingen er det påvist at der i Gosherrederne var en meget stor klasse af fattige bønder. Det er svært af forestille sig at de fattige oprørere i Nr. Gos herred har været særlig berørt af et eventuelt kornudførselsforbud.

Det er nok et spørgsmål om vi med denne afhandling er kommet nærmere på forklaringen af det slesvigske oprør i 1472. Man kan opregne forskellige mulige forklaringsfaktorer som beskatning, handelsvilkår, individuelle personlige motiver, befolkningens loyalitetsforhold til grev Gerhard og dennes lederevner. Men hvilke forhold der har haft betydning for at oprøret brød ud og hvorledes den relative vægt har været mellem dem, er ikke til at sige. Ved at satse på en økonomisk-merkantil forklaring har Bjørn Poulsen antydnet hvilke af historiens drivkræfter han tillægger størst betydning.

Esbén Albrechtsen

³⁷ The Waning of the Middle Ages, Penguin 1985, s. 91.